

סמינריון מ.א.
החוג לתולדות עם ישראל
אוניברסיטת חיפה
2005

ביקורי יאנוש קורצ'אק בארץ ישראל
בשנים 1934 ו-1936
והשפעתם על עיצוב תפיסתו את האדם והאדמה

טלי שגר
קיבוץ לוחמי הגטאות

תוכן העניינים :

מבוא	עמ' 1
דרכו של קורצ'אק אל הרעיון הציוני.....	עמ' 2 – 7
תפיסת ארץ ישראל כפי שהיא מצטיירת בכתבי קורצ'אק לפני ביקוריו בארץ	עמ' 7 – 8
הביקור הראשון בארץ ישראל בשנת 1934 – על פי יומני קיבוצים, זכרונות, עדויות.....	עמ' 8 – 14
רשמי קורצ'אק מן הביקור הראשון – על פי מכתבים, רשימות, הרצאות.....	עמ' 14 – 17
הביקור השני בארץ ישראל בשנת 1936 - על פי יומני קיבוצים, זכרונות, עדויות.....	עמ' 17 – 23
רשמי קורצ'אק מן הביקור השני – על פי רשימות, הרצאות ומכתבים.....	עמ' 23 – 28
סיכום : תפיסת ארץ ישראל והמעשה הציוני לאחר הביקורים.....	עמ' 28 – 30
ביבליוגרפיה.....	עמ' 31 - 32

תודה מיוחדת לחוקה אבני – ארכיון קורצ'אק, בית לוחמי הגטאות

מבוא

יאנוש קורצ'אק, הסופר המחנך ואיש הרוח נולד בוורשה בשנת 1878 וניספה בטרבלינקה ב-1942. אנשי רוח ומחנכים רבים ניסו לפענח את סוד חייו בעזרת כתביו החינוכיים המרתקים, מכתביו הרבים אשר נשלחו לחניכים וחברים, מאמריו שנכתבו לעיתונות הפולנית ועדויות של אלה אשר זכו לפגשו.

בעבודה זו נעסוק בזוית אחת של ספור חייו – בפרק הציוני והארץ ישראלי.

שאלת החקר אותה בדקנו היא כיצד השפיעו ביקורי קורצ'אק בארץ ישראל בשנים

1934 ו-1936 על תפיסתו את ארץ ישראל והמעשה הציוני.

בסיפרו של פרליס מסופר כי קורצ'אק ביקר בישובים רבים בארץ: גניגר, יגור, באר טוביה, גבעת ברנר, נען, מרחביה, כפר גלעדי, גבע, כנרת. וכן מוזכר כי ביקר בחיפה (בקבר הבהאים) בטבריה (נפגש עם נזירים נוצרים) ובירושלים.¹ ובהמשך נאמר: "אין לנו לפי שעה נתונים מהמקומות בהם ביקר, ואיסוף חומר זה, בעיקר מיישובי התנועה הקיבוצית, שבהם קיימים ארכיונים של יומנים, עודו עניין לעתיד לבוא".² בנקודה זו יצאנו לדרך. חיפשנו את אותות ביקוריו כפי שהם באים לידי ביטוי בארכיונים של הקבוצים והמושבים כדי לעמוד על המפגשים השונים שהתרחשו במהלך הביקורים. מפגשים עם אנשים, עם נופים, עם מעשים, עם ילדים, עם אתרים קדושים.

חלק מהחומר כבר היה קיים בארכיון קורצ'אק וחלק התגלה לנו בעקבות שיחות רבות עם

ארכיונאים וחברי קיבוצים/מושבים שהיו ילדים בתקופה בה ביקר קורצ'אק בארץ.

מן השיחות ומקטעי היומנים נסינו לצייר את דמותו של קורצ'אק המבקר בארץ ולהבין כיצד

ראה את ארץ ישראל ואת המעשה הציוני.

בעבודה ששה פרקים:

פרק ראשון יתאר את דרכו של קורצ'אק אל הרעיון הציוני. נער אשר התחנך בבית מתבולל, ללא כל קשר ליהדות ולציונות, עובר מסע אישי רב שלבים ותהפוכות עד שנקשר אל הציונות ומגשימה ומחליט לבקר בארץ ישראל, בקיבוץ עין חרוד.

פרק שני יציג את תפיסת ארץ ישראל של קורצ'אק לפני ביקוריו על פי מכתביו לחניכיו ומדריכי ה"בורסה", עימם הוא חולק את חששותיו.

פרק שלישי יציג את ביקורו הראשון בארץ ישראל בשנת 1934 כפי שהם משתקפים ביומני עין חרוד, ראיונות עם חברים וילדים, מכתבים בעקבות הביקור.

פרק רביעי יתאר את התרשמויותיו של קורצ'אק מן הביקור בארץ וזאת בעזרת מכתבים, רשימות והרצאה שנתן בוורשה.

פרק חמישי יעקוב אחר ביקורו השני בארץ ישראל בשנת 1936 כפי שהוא משתקף ביומני הקיבוצים, בזיכרונות חברים ובקטעי עיתונות שנכתבו שנים לאחר מכן.

פרק ששי יציג את התרשמויותיו של קורצ'אק מן הביקור השני בארץ כפי שהן משתקפות ברשימותיו, מכתביו והרצאתו שניתנה בוורשה לאחר הביקור.

בסיכום העבודה נבדוק כיצד השפיעו הביקורים בארץ על תפיסתו את ארץ ישראל ואת המעשה הציוני.

¹ פרליס יצחק, איש יהודי מפולין, חייו ופעלו של יאנוש קורצ'אק, בית לוחמי הגטאות, הקה"מ, 1986, על פי עמ' 128-131

² פרליס, שם, 128-129

דרכו של קורצ'אק אל הרעיון הציוני

מתי החל קורצ'אק לגלות עניין בארץ ישראל וכיצד נוצרו מגעיו הראשונים עם

שליחי התנועה?

בשנת 1899, בעת שהותו בשוויץ בחופשה בת שלושה שבועות, הזדמן קורצ'אק לקונגרס הציוני השלישי שהתקיים באוגוסט בבאזל. היתה זו נסיעתו הראשונה מחוץ לגבולות פולין לאחר סיום שנת הלימודים הראשונה בפקולטה לרפואה.³ רשימותיו מן התקופה היא פורסמו בשבועון "ספריה לכול" ושיקפו את התלהבותו מן הטבע, מאורח החיים התרבותי של אזרחי שוויץ, מהישגי החינוך בשוויץ אך עסקו גם בהרהורים על גורלו של האדם עלי אדמות ובמסכנותם של ילדי וורשה.⁴ דבר לא נכתב על התרשמותו מן הקונגרס. רק לאחר 26 שנה הוא הזכיר את ביקורו במכתב משנת 1925 ושם ציין כי היה זה ביקור מקרי: "מאז נוכחותי המקרית בקונגרס הציוני השני (הטעות במקור) בבאזל עברתי שלבים רבים בגישתי לארץ ישראל".⁵ עם זאת, אין ספק שהתעניינותו במאורע יהודי לאומי במהלך ביקורו בשוויץ מעוררת מחשבה.

בשנת הלימודים 1899/1900 או בשנה שאחריה נפגש במגדנייה קטנה באוניברסיטה עם יצחק גרינבוים, ציוני נלהב, שהיה אף הוא סטודנט לרפואה. גרינבוים ניסה לשכנע את קורצ'אק בצדקת רעיונותיו, אך התאכזב. לאחר שנים כתב גרינבוים⁶ כי "דבריו של גולדשמיט היו חדורי לעג ארסי". גרינבוים פרש זאת כ"מסווה שצעירים ממשפחות אמידות ומתבוללות רגילים ללבוש כדי לכסות על... הריקנות שבנפשם... על אי יכולתם למצוא להם את המולדת הרוחנית, להתקרב להמוני בני עמם".

מפגשים נוספים עם ציונים היו לקורצ'אק בביתו של נחום סוקולוב. בימי שני מידי שבוע היו נאספים ציונים, שמרנים וסוציאליסטים, אוהדי ה"בונד", וסתם מתבוללים ולומדים יחד. לדברי יצחק גרינבוים היתה זו "חבורת סטודנטים ללימוד בעיות החיים של העם היהודי".⁷ ההרצאות נעשו בפולנית, יידיש, רוסית וגרמנית וגם קורצ'אק היה בין המרצים.

קורצ'אק היה מקורב מאד גם לחוגי האינטליגנציה הפולנית וקרבים מבני דורו ספג בבית את התרבות הפולנית, הזדהה עם הציבור הפולני ותמך במטרות מאבקו הלאומי. במהלך לימודי הרפואה פגש אינטלקטואלים פולנים רדיקאליים והושפע מהם רבות. כתיבתו הספרותית באותה תקופה מעידה על רגישות חברתית גבוהה וערנות לקיפוח ילדים בכלל ולקיפוחם על רקע דתי בפרט.

הוא ראה עצמו כ"יהודי- פולני" עם המקף המאחד באמצע. כך הגדיר את עצמו במאמר

משנת 1910.⁸

³ שרשבסקי מרים, שני המולדות - על בעיית זהותו הלאומית של יאנוש קורצ'אק, אוניברסיטת ת"א - המכון לחקר התפוצות, 1990. עמ' 27

⁴ שם,

⁵ שם, עמ' 106

⁶ גרינבוים יצחק, פני הדור, הוצאת הספרייה הציונית, ירושלים, תשי"ח, כרך א', עמ' 371

⁷ שרשבסקי מרים, שם, עמ' 30

⁸ שם, עמ' 36

בשנים 1906-1908 יצא קורצ'אק ללימודים בברלין, פאריס ולונדון, והקדיש את זמנו ללימוד שיטות ריפוי ושיקום ילדים.

ב-1908 הוזמן לחגיגה לבית יתומים יהודי אשר הוקם ע"י האגודה היהודית "עזרת יתומים" והוקסם ממה שראה ושמע. ההזמנה באה מאשתו של אליאסברג, רופא שהכיר אותו מעבודתו בבית החולים של הברסונים והבאומנים. באותו בית יתומים עבדה בהתנדבות כאחות גם סטפה וילצ'ינסקה.

בשנת 1910 הצטרף להנהלת האגודה "עזרת יתומים" ושם היה שותף להחלטה על הקמת בניין מיוחד לבית היתומים. הבניין נפתח באוקטובר 1912. קורצ'אק מונה למנהלו וסטפה למחנכת הראשית.

רבות נכתב על בית היתומים ושיטתו הפדגוגית הייחודית של קורצ'אק. בעבודה זו אביא רק את העניינים הרלוונטיים לפגישותיו עם הציונות ועם ציונים.

בשנת 1923 הוקמה "הבורסה"-הפנימייה למחנכים שעל יד בית היתומים. המניע להקמתה היה כפול: סיוע לצעירים יהודים שבאו מחוץ לעיר וסיוע להנהלת הבית. תמורת ארבע שעות עבודה קיבלו "הבורסאנטים" דירה ואמצעי קיום. תפקידם היה להעסיק את הילדים בתחומים שונים, לפי נטיות ליבם ויכולותיהם האישיות. הכוונה היתה שילד שיסיים בגיל 14 את שהותו בבית היתומים ויגלה יכולת - ימשיך ללמוד בבי"ס מקצועי או בבי"ס תיכון, ומי שירצה לעסוק בחינוך- ימשיך ב"בורסה". מספר דיירי ה"בורסה" נע בין 18 ל-24 וגילם הממוצע היה 18.⁹ הם הוסיפו רעננות לבית, דיברו פולנית, יידיש, עברית ורוסית ונטו לציונות וקומוניזם. פעם בשבוע התקיימה פגישה של קורצ'אק עם עובדי בית היתומים ועם "הבורסנטים". יוסף ארנון היה שאחד מחניכי ה"בורסה" בשנים 1928-1932 סיפר שבשיחות הללו היה קורצ'אק מאד דומיננטי וברוב המקרים כל פגישה היתה בעצם מונולוג של קורצ'אק על נושאים חינוכיים שונים.¹⁰ עם זאת עלו בשיחות גם נושאים חברתיים כלליים. ה"בורסנטים" נהגו להתווכח על הקומוניזם, הסוציאליזם ועל הציונות, ולעיתים עוררו בהם כעס דעותיו של קורצ'אק. אחד הבחורים למשל כינה אותו "אנטי קומוניסט, אנטי סוציאליסט... ראה בו איש לא מעשי ולא מציאותי... וכינה אותו אפילו "אויב העם".¹¹ ארנון סיפר שהוא עצמו השתייך ל"השומר הצעיר" והתווכח עם חבריו שנטו לקומוניזם: "הויכוח בינינו היה מעל ומעבר לקורצ'אק אבל קורצ'אק השתלב כאן (כאדם, כפי שאני ראיתי) כאוהד את הציונות, כעוזר ל"השומר הצעיר" וכמבין את מצבו של הילד היהודי.¹²

מגעים נוספים עם התנועה הציונית היו באמצע שנות העשרים.

⁹ ארנון יוסף, "חיי יום בבורסה", בתוך: יאנוש קורצ'אק מחנך עד תום, עמ' 24, בעריכת פרליס יצחק, מאירוביץ אהרון, בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"מ

¹⁰ שם

¹¹ שם, 27

¹² שם, עמ' 28

בשנים 1924/1925 הוזמן קורצ'אק להרצות בפני מדריכי "השומר הצעיר" בוורשה אך הוא סרב באומרו: "להרצות אצלכם? לא. היתכן? הרי אתם יודעים הרבה יותר ממני... שלום".¹³ המזמין היה משה זרטל, שהיה אז אחד מן המדריכים הצעירים בקן "השומר הצעיר" בוורשה ויחסו הקר של קורצ'אק מאד הפתיע אותו "וכאילו ננעלה הדלת בפני המשך הקשרים".¹⁴ אך, לאחר זמן קצר הוחלט שחניכי קן "השומר הצעיר" בוורשה יזמינו את ילדי בית היתומים לטיול המסורתי של התנועה ב"ג בעומר. בטיול השתתפו מאות מחניכי התנועה וביניהם קבוצה של חניכי קורצ'אק. הם נראו שונים (תספורת קצרה, בגד אפור, פנים חיוורים, משהו מן הקיפוח במבט העיניים...) אך המדריכים ניסו לטשטש את ההבדל ושיתפו את הילדים האלה בכל. כשחזרו החניכים לבית היתומים היו שזופים ומאושרים ונראה היה שעושר הרשמים שלהם השפיע גם על "קורצ'אק הזהיר".

בפעם השניה הצטרפה קבוצת חניכים גדולה יותר מבית היתומים ועימם היה גם קורצ'אק אשר נהג מאז להצטרף מדי שנה לטיול התנועה. "דמותו, במגבעת רחבת שוליים, במשקפיים ובסיגריה שאינה משה מפיו- דמות של אינטליגנט פולני מובהק מראשית המאה-נהפכה להופעה של קבע בחגיגות ל"ג בעומר שלנו".¹⁵ כמו כן נהגו קורצ'אק וחניכיו לבקר בתערוכות השנתיות של הקן ולהצטרף למסיבות.¹⁶ לדברי משה זרטל החלה לנשוב בבית היתומים רוח אחרת, נוספו דגלי תכלת-לבן עם דגלי פולין, קורצ'אק גילה התעניינות בנעשה בקן ובתנועה, שאל על תוכניות עבודה ועל המתרחש בארץ, ילדי המוסד התחילו ללמוד עברית כשפה חיה, וארץ ישראל הפכה מוחשית יותר ולא רק מפה אילמת על הקיר.¹⁷

מזכרונותיו של משה מתברר גם כי קורצ'אק הוזמן לקן "השומר הצעיר" לשוחח עם הורים ולשכנע אותם לשלוח את חניכיהם למושבות הקיץ של התנועה. "היתה זו אחת השיחות האורגניליות והיפות ששמעתי על תנועת נוער מפי איש אשר לא צמח משורות תנועה זו".¹⁸ באולם ישבו הורים מחוגי הבורגנות היהודית לצד הורים עניים וכולם השתכנעו.

ב-1925 הגיעה לפולין משלחת של הקרן הקיימת לישראל בראשותו של מנחם אוסישקין. המשלחת התקבלה בהתלהבות והיהודים תרמו בעין יפה לבניין ארץ ישראל. כמו כן עלה הרעיון לפנות אל האינטליגנציה היהודית שתתרום הכנסה של יום אחד למען הקרן הקיימת. היום שנבחר היה ל"ג בעומר של אותה שנה. הפניה אל ציבור זה נעשתה בעזרת קול קורא עליו חתמו אישי ציבור יהודים ידועים. קורצ'אק היה אחד מהם. משימת החתמתו של קורצ'אק הוטלה על יהושע מנוח, חבר דגניה א'. הוא נפגש עם קורצ'אק בחדרו שבעליית הגג בבית היתומים לפגישה בת ארבע שעות בה שוחחו על הציונות וקורצ'אק הקשיב קשב רב והירבה לשאול שאלות.

¹³ זרטל (זילברטל) משה, במחיצתו של יאנוש קורצ'אק, הוצאת ספרית פועלים, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה ות"א, 1972, עמ' 10

¹⁴ שם, עמ' 10

¹⁵ שם, עמ' 11

¹⁶ שם, עמ' 11

¹⁷ שם, עמ' 12, 13

¹⁸ שם, עמ' 14 (קורצ'אק תאר בהומור עדין את הילד שלא יצא לטיול, מפוטם בקציצות ובממתקים אבל חיזור ומדוכדך, לעומת הילד שיצא לטיול עם חבריו, כשעל שכמו תרמיל עם שקית אורז ושקית סוכר והוא שואף אויר צח, שמח ומאושר).

בזיכרונותיו של יהושע מנוח מפגישה זו הוא מספר: "ישבנו. החלפנו בינינו כמה דברים ועישנו סיגריות...ילדים היו באים, נדבקים אליו, מטפסים על גבו ויושבים רכובים על כתפיו...מה דברתי? איני זוכר. ציונות כמובן"¹⁹. הוא ביקש להכניס מספר תיקונים חשובים.

הוא שינה את המלים "התקשרותנו לארץ אבותינו" למלים "אהדתנו למאמץ שנעשה ע"י העם היהודי", מחק את המשפט "בהתלהבות ובגעגועים בנשמה, נמשכת המחשבה היהודית לארץ זו, אשר ריכזה בתוכה את המרכיבים היפים ביותר שביהדות" והחליף את הביטוי "אדמת המולדת העתיקה והמתחדשת" בביטוי "אדמת אבות אבותינו העתיקה והמתחדשת"²⁰.

"כשסיים את קריאת חמישים השורות ועשיית התיקונים פנה אלי בשאלה: ברצונך שאחתום לך בשם שלי או בפסבדונים? – בפסבדונים – ענית. לקח את עטו, חתם ואמר כמוציא פסק דין: "בין כה וכה אומרים עלי שאני משוגע"²¹. נראה ששינויים אלה איפשרו לו לחתום בלב שלם על המסמך ללא חשש מפגיעה בנאמנותו לפולין מולדתו.

המסמך מהווה הצהרה פומבית לתמיכתו במעשה הציוני: "במסירת התמורה של יום עבודה אחד למען הקרן הקיימת לישראל אנו מפגינים לעיני כל את הקשר שלנו לארץ...ערכו של יום העבודה הוא לא רק חומרי. יש בו שגב מוסרי, שכן נבטא הוא את הסולידריות שלנו עם אחינו הבונים בזיעת אפם ארץ יהודית"²².

בעקבות חתימתו על המסמך פנו אליו ואל החותמים האחרים מלשכת הקרן הקיימת כדי שיופיעו כנואמים באסיפות. איש מהחותמים לא נענה. קורצ'אק היה היחיד ששלח מכתב תשובה ובו דברי הסבר. דבריו פורסמו בעיתון היהודי בשפה הפולנית "נאש פשגלונד". לדבריה של מרים שרשבסקי אשר קראה את המכתב מן המקור הפולני²³ משתקפת במכתב פרובלמטיקה ביחסו לארץ ישראל ולמעשה הציוני. הוא רואה במפעל הציוני משהו גדול מאד ונועז מאד ומצד שני גם קשה מאד ותובעני. הוא מתלבט בשאלה אם הציונות היא שיבה או בריחה אך אינו מוצא תשובה.

באותה שנה התראיין לעיתון העברי הפולני "עלים" לגבי הקונגרס הציוני ה-14 וספר שהשתתף פעם בקונגרס ציוני אחר (השלישי בשנת 1889) ואז בחל בתנועה הציונית שנראתה לו תנועה בורגנית ואוטופיסטית ואילו הפעם המעשיות של הקונגרס נראית לו חיובית.²⁴

הנטייה הפרו- ציונית השתקפה גם בעיתון הילדים "מאלי פשגלונד" שצורף כמוסף שבועי לגיליון יום השישי של העיתון היהודי בשפה הפולנית "נאש פשגלונד". "מאלי פשגלונד" (הסקירה הקטנה) הופיע 13 שנה, מ-1926 ועד 1939. קורצ'אק עסק בעריכתו בארבע השנים הראשונות, עד 1930 והחליף אותו איגור נברלי.

כבר בגיליון א' מיום 9 באוקטובר 1926 הוא כותב באותיות בולטות: "מארץ ישראל מגיעות זה מקרוב ידיעות עצובות. העבודה מועטת, רבים קשה להם והיו רוצים לשוב. קצת אפילו שבו. אולם אין מתחשבים בזה השומרים, שהחליטו לעלות לארץ ישראל ורבים מהם לומדים

¹⁹ מנוח יהושע, פגישות עם יאנוש קורצ'אק (פרק זכרונות), עמ' 3-2, מסמך מהארכיון הציוני המרכזי, עותק מארכיון קורצ'אק בבלה"ג, מסמך מס' 302

²⁰ שרשבסקי מרים, שם, עמ' 105

²¹ מנוח יהושע, שם, עמ' 3

²² קורצ'אק, דת הילד, הוצאת בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1978, קול קורא של הקרן הקיימת, תרפ"ה, עמ' 448-449

²³ שרשבסקי מרים, שם, עמ' 105 – הפניה להערה 65 בעמ' 120

²⁴ פרליס יצחק, איש יהודי מפולין, חייו ופעלו של יאנוש קורצ'אק, בית לוחמי הגטאות, הקב"מ, 1986. עמ' 120

עבודת השדה. בשנה שעברה התכנסו בווארשה 300 שומרים קשישים מערים שונות ביותר בפולין והחליטו לעלות בזמן הקרוב ביותר לארץ ישראל.²⁵ ומעירה על כך עדה הגרי-פוזנסקי, שערכה את הקטעים מן העיתון לספר "דת הילד" כי "קורצ'אק השתדל לטבוע מטבע ציוני בעיתונו מראשיתו."²⁶

בגיליון ד' מ-29 באוקטובר 1926 מצויה פנייתו של קורצ'אק אל ילדי הארץ: "אנו רוצים בהחלט שיהיו לנו מכתבים מארץ ישראל. שכן מבקשים מעימנו שנכתוב מה עושים הילדים בארץ ישראל ומה בתי הספר שלהם, איך הם עובדים בשדה ואיך לומדים שם. כי היתה פה תערוכה ארצישראלית יפה מאד. אנו רוצים לדעת על תפוחי זהב וענבים, על סוסים ערביים ועל הכל... גם אצלנו יש בתי ספר עבריים ועתה ילדים רבים מבינים עברית. אנו שרים את "התקווה", רוקדים ריקודי ארץ ישראל. יש כאן הרבה שומרים. אנו מאספים בולי ארץ ישראל."²⁷ בהערה למכתב זה כותבת עדה הגרי-פוזנסקי כי חליפת המכתבים לא הצליחה עד שהתבסס הקשר האישי עם עין חרוד, והחל מ-22 באפריל 1927 התפרסמו ב"מאלי פשגלונד" קבוצות של מכתבי ילדים מעין חרוד.²⁸

בשנת 1925 עלתה לארץ חניכת ה"בורסה" אסתר בודקו ב-1927 עלתה גם פייגה ליפשיץ. שתיהן הצטרפו לקיבוץ עין חרוד והתכתבו עם קורצ'אק וסטפה. הקשר האישי עימן ועם חניכי "בורסה" אחרים ששהו בארץ הביא להכרות קרובה יותר עם החיים הקיבוציים ועם החינוך המשותף ועורר סקרנות ורצון לדעת וללמוד. לאחד המכתבים ששלחה סטפה לפייגה בשנת 1930 היא צרפה "קומוניקאט" המתאר את החיים בבית היתומים. שם מתואר כי "לאחרונה שוררת בבית היתומים האווירה השומרית. חניכים רבים חולמים על עלייה לארץ ישראל ועל עבודת אדמה. סודרו אף שני שולחנות עבריים והילדים הסועדים עליהם משוחחים בעברית."²⁹ סטפה כתבה במכתב שהיא מקריאה קטעים ממכתביה של פייגה לקורצ'אק ולמדריכי ה"בורסה" ואף בחרה קטעים לשבועון בית היתומים. היא הודיעה גם שהיא התחילה ללמוד עברית.

סטפה ביקרה ביקור ראשון בעין חרוד ב-1931 ועבדה שם בבית הילדים. היא סיפרה לקורצ'אק רבות על החינוך המשותף ואף עודדה אותו לבקר כדי לתרום מניסיונו בבית היתומים. במכתבה באוגוסט 1934 אל רבקה זביקלסקי-שמחוני ידידתה מעין חרוד, היא כותבת: "קיראו נא בתשומת לב והשיבו תיכף: האם יוכל ד"ר קורצ'אק להתגורר מספר שבועות בעין חרוד? הוא מבקש באופן מוחלט לעבוד בבית התינוקות ולעשות שם את הכל לפי הצורך. מה שאינו יודע לעשות – ילמד וידע. עבודה בבית תינוקות או פעוטון ולא בגן ילדים, שהרי אינו יודע את השפה. רבות סיפרתי לו עליכם ואני רוצה שישתכל היטב ויסייע לגלות, בין היתר, את הליקוי הטבוע

²⁵ קורצ'אק, שם, עמ' 363

²⁶ קורצ'אק, שם, שם

²⁷ שם, מכתב לארץ ישראל, עמ' 377-378

²⁸ שם, עמ' 378-379

²⁹ שרשבסקי מרים, שם, עמ' 108

בארגון העבודה בבתי הילדים שלכם. ככל שמרבה אני להרהר בדבר מפליאה אותי יותר ויותר התופעה: מדוע אנשים כה רבים עובדים על 200 הילדים שלכם ומדוע הם כה עייפים? ...³⁰ ובמכתב נוסף היא מבקשת: "טוב היה ששמחוני יוכל לקבלו. אין טוב ממנו לטיפול באורח כקורצ'אק...". ומוסיפה פייגה ליפשיץ ששהתה באותה שנה בשליחות בוורשה: "אני שמחה שקורצ'אק יהיה בעין חרוד במשך כל הזמן. הוא יוכל לתת הרבה... אין הוא דורש הרבה: מיטה, שולחן וכיסא. רוצה לעשות הכל בבית התינוקות ואף לשטוף רצפות".³¹

ואכן קורצ'אק יוצא לדרך ומגיע לעין חרוד בספטמבר 1934.

תפיסת ארץ ישראל כפי שהיא מצטיירת בכתבי קורצ'אק לפני ביקורו בארץ:

במכתבו לאסתר בודקו-גד מעין חרוד³² מ-27.1.1928 עולות הנקודות הבאות: ארץ ישראל דורשת מאמץ פיזי ונפשי עצום ויסורים רוחניים: "הרבה הזיות תמימות... וכן אכזבות מרות קשורות בארץ ישראל... הניסיון לקשר שני קצות החוט שניתק לפני אלפיים שנה זה עניין קשה: הוא יצליח כי כך תובעת ההיסטוריה, אולם כמה התאמצות ויסורים". בארץ ישראל אין מים: "...ילדיכם הם עצבניים משום שאינכם נותנים להם מים...". הגשמת הרעיון הציוני דורשת מחיר אישי רוחני ופיזי יומיומי: "...קל ביותר למות על קידוש האידדיאה... קשה ביותר לחיות למען האידדיאה יום-יום ושנה-שנה... פחות מדי נשאר לי חיים... (להסתגל) לתנאים החדשים של נשימה, עיכול וראיה. הרי גם העין צריכה להסתגל לבוהק, אולי לאבק?"

ארץ ישראל מעמידה את שאלת ה"אדם" מול שאלת ה"יהודי": "בינתיים איני מרגיש צורך לראות המקום. די במה שאני קורא, מחשב בדעתי, רואה בדמיוני. הבעיה "אדם", עברו ועתידו על האדמה – מאפילה בפני קצת על הבעיה "יהודי".

גם בארץ ישראל עדיין רע לילדים: "...לא יונו אותי המליצות בעניין הפלאים היוצאים מן הכלל של הילד בארץ ישראל. לא, לו רע גם שם, כי גם שם אין מבינים אותו האנשים המבוגרים "הזרים".

במכתביו אל יוסף ארנון³³ עולות נקודות נוספות: האדם הוא אותו אדם גם בארץ ישראל, מריר ומתגעגע: "די שהכרתי 10-15 מבין העולים לארץ ישראל כדי לדעת מהו אדם שם: ככל האדם בכל מקום. מבפנים. מבחוץ-יותר מרירות וגעגועים".

ואם יש סיבה לבוא לארץ ישראל הרי היא סיבה רוחנית: "לא אל האנשים הייתי בא אלא אל אותן מחשבות שהיו נולדות בי שם. מה יאמר לי הר סיני, מה הירדן, קבר ישו, האוניברסיטה, מערות המכבים, ים כנרת...?"

ארץ ישראל חייבת לתת לעולם אמונה חדשה: "אין העולם זקוק לעבודה ולתפוחי זהב, אלא לאמונה חדשה. האמונה בחיים העתידיים חייבת להתקשר עם הילד כמקור התקווה".

³⁰ פרליס יצחק, שם, עמ' 123

³¹ פרליס יצחק, שם

³² קורצ'אק, שם, עמ' 176-177

³³ שם, עמ' 178 – 181

האם קיימת פשרה? – האם ניתן לחיות בשני המקומות? : "הייתי רוצה לבלות חצי שנה בארץ ישראל, כדי להרהר במה שהיה, וחצי שנה בפולין, כדי לשמור על הקיים".
ארץ ישראל היא מקום אליו אפשר לברוח - תא הנזירים : "כה רבים הרעל, התקיפה ההדדית, הרוגז מתוך עלבון... אין לי אשליות- גם בארץ ישראל חייב להיות כך. על כן, בתנאים זרים, בלי קשרים, ללא לשון, רחוק מהבריות - הייתי מוצא שם את תא הנזירים שלי."
בארץ ישראל צפויים קשיי תקשורת עם הילדים : " יודע אני על הקושי הרב לשוחח בתנועות וברמיזות, ודווקא עם ילדים, החשובים לי בעיקר."
הנסיעה לארץ ישראל חייבת להיות עם תכלית : "אני זקן מדי להתרוצץ בעולם ללא תכלית...חייב אני לדעת מה אגיד לארץ ישראל עליה ועל פולין, או מה אגיד לפולין על ארץ ישראל."

מקריאת מכתביו של קורצ'אק אשר נשלחו לחבריו בארץ ישראל לפני נסיעתו עולה תמונה דו-קוטבית של ארץ ישראל.
מצד אחד ארץ ישראל נתפסת כארץ ההזיות, ארץ החלומות, ארץ אשר בה נולדות מחשבות חדשות, ארץ אשר בה "מדברים" המקומות הקדושים ליהדות ולנצרות, ארץ אדמת האבות העתיקה והמתחדשת, ארץ אשר יכולה לתת לעולם אמונה חדשה הקשורה בילד כמקור תקווה. הוא לא משתמש במונח "מולדת" אך רואה במפעל הציוני משהו גדול מאד ונועז מאד. ומצד שני ארץ ישראל נתפסת כארץ הייסורים, הייסורים הגופניים והייסורים הרוחניים. הייסורים הגופניים - האבק, האור הבוהק, החום השורף, חוסר המים. והייסורים הרוחניים : העדר השפה, העדר תקשורת עם ילדים, הגעגועים לפולין, תחושת חוסר התכלית, מקום של בדידות נזירית כפויה, מקום קשה מאד ותובעני.
ועם זאת, ובמקביל, מתרחשת בפועל פעילות תנועתית "שומרית" בבית היתומים המעמיקה ומחזקת את הלמידה וההכרות עם ארץ ישראל: הילדים לומדים עברית, שרים שירי ארץ ישראל ורוקדים, כותבים מכתבים לילדי הארץ, לומדים על פירות הארץ ואוספים בולים. כמנהל בית היתומים וכמחנך היה ודאי שותף לעשייה זו אשר הקלה אולי על לבטיו האין סופיים ועל תמונת הארץ הקודרת. בעצת ובהמלצת סטפה, הוא יוצא לביקור ראשון אל עין חרוד, לבקר את חניכיו, מדריכי ה"בורסה".

הביקור הראשון בארץ ישראל בשנת 1934 – על פי יומני קיבוצים, זכרונות, עדויות

הביקור הראשון של קורצ'אק בארץ ישראל היה בספטמבר 1934 ונמשך שלושה שבועות. כבר בדצמבר 1933 כתב לתלמידו יוסף ארנון (קיבוץ עין המפרץ) אשר עלה שנה קודם לכן "אני יוצא לארץ ישראל לביקור של 4-6 שבועות"³⁴. כעבור שלושה וחצי חודשים הוא הודיע על דחיית הנסיעה³⁵ והביקור יצא לפועל רק בתחילת ספטמבר.
רעיון הביקור התגבש בתקופה של התרחשויות קשות בפולין. תקופה אותה הגדיר המשורר הפולני אנטוני סלונימסקי "התקופה הקשה של המבוכה הגדולה"³⁶. ההתרחשויות בגרמניה השכנה, ביקורו הצפוי של גבלס בורשה, התפשטות כוחו של הימין הקיצוני האנטישמי בפולין, הזמנתו של גרינג לוורשה-כל אלה יצרו תחושה של חרדה ויאוש.

³⁴ . קורצ'אק, שם, עמ' 180

³⁵ קורצ'אק, שם, עמ' 181, מכתב אל יוסף ארנון מ- 20.3.1934

³⁶ שרשבסקי מרים, שם, עמ' 122

בסוף אוקטובר 1933 הסתיים משפט בריסק של מנהיגי האופוזיציה שנאסרו ב-1930 והפרטים על עינויי העצירים התפרסמו בעיתונות. מפלגת העם יצאה למאבק גלוי בשלטון ומהומות דמים התרחשו בקיץ 1933. המשבר הכלכלי פגע באזרחים והחלו להישמע רעיונות לאומניים. ב-1934 הוקם "המחנה הלאומי הראדיקלי" שדגל באידיאולוגיה פשיסטית. הגל האנטישמי שהחל באוניברסיטאות ב-1930 נמשך וגברו ההתנפלויות על יהודים ואנשי שמאל פולנים. באמצע יוני 1934 נרצח שר הפנים פירצקי והחשודים היו אנשי כנופיות הימין.³⁷ על רקע כל ההתרחשויות הללו כותבת סטפה: "לא העבודה מעייפת ומייגעת אלא תחושת חסר האונים וחוסר המעש, שלא ניתן לעזור לסובלים מחוסרי העבודה".³⁸ המצב הכלכלי פגע גם בתורמים אשר תמכו בבית היתומים ומספרם פחת משנה לשנה. קשיי אחזקת הבית נתנו גם הם את אותותיהם בקורצ'אק.³⁹ ועל רקע כל אלה מתגבשת ההחלטה לבקר בארץ ישראל.

בביקורו הראשון בארץ התגורר בעין חרוד, בביתם של רבקה זביקלסקי ודוד שמחוני. הקיבוץ מנה אז 330 חברים, 26 הורי חברים, 191 ילדים, ו-70 בני נוער שעלו לארץ מגרמניה עם עלית הנאצים לשלטון.⁴⁰

דוד שמחוני כתב בזכרונותיו⁴¹: "קורצ'אק הגיע לחיפה ביום ששי, 24 ביולי 1934 באנייה. הוא ניצל את שעות הפנאי, עד צאת האוטובוס לעין חרוד, לביקור ברובע הישן של חיפה וטעם ממרכולתם של נערים ערבים, המוכרים דברי מתיקה מזרחיים. לעין חרוד הגיע האורח לפנות ערב".

בהמשך מביא שמחוני את התרשמויותיו⁴²: "בימים הראשונים לשבתו בעין חרוד חשב להתקרב לילדים משום אי ידיעת השפה. מדי יום ביומו היה רושם לו בפולנית פסוקים עבריים שלמים ולומדם בשקידה, בכדי שיוכל לבוא במגע עם הילדים. הוא היה מעיד על עצמו כי קשה תפיסה הוא בכל אשר נוגע לשפות". הוא סרב לכל הצעה לביקור מחוץ לעין חרוד וטען שהוא רוצה להכיר את החיים בעין חרוד ביסודיות. הוא למד את החינוך הקיבוצי, ביקר בבית הספר ושהה בשיעורים, עבד בבית התינוקות כדי להתגבר על קשיי השפה, ונפגש עם הצוות החינוכי של הקיבוץ. הוא הירצה בערבים שתיים עשרה הרצאות על דעותיו וניסיונו בענייני חינוך. כבר עם בואו התעניין בשאלה איך יכול המשק לאכסן אנשים ללא תשלום, וביום המחרת, בשבת, התייצב מרצונו במטבח והצטרף לאמהות החברים שעסקו בקילוף תפוחי האדמה. נשים אלו דיברו פולנית ורוסית והמפגש איתן הקל על הימים הראשונים בקיבוץ.

מספר ימים טייל גם בעמק הירדן ובגליל, הגיע עד כפר גלעדי וכן ביקר בבית ספר כדורי בנצרת. בנוסף נסע לטבריה להיפגש עם כומר פולני זקן שהתגורר בה. הוא שאל את הכומר שאלות רבות כדי

³⁷ שם, שם, עמ' 124-122

³⁸ שם, שם, עמ' 124, מתוך מכתב לפייגה ליפשיץ-ביבר

³⁹ שם, שם, עמ' 124.

⁴⁰ רונן עזה, תשובות לשאלות. מסמך מס' 2885.

⁴¹ שמחוני דוד, ביקוריו של קורצ'אק בארץ, ידיעות בית לוחמי הגטאות מס' 1-2, 18-19, אפריל 1957, עמ' 66. (לפי דברי שמחוני קורצ'אק הגיע לארץ בתאריך הני"ל. אבל לפי מקורות אחרים – פרליס, שרשבסקי- הוא הגיע לארץ רק בספטמבר 1934. תאריך זה נתמך גם ע"י תאריך מסיבת הפרידה שהייתה בעין חרוד ב-3 לאוקטובר 1934. נראה ששמחוני מבלבל בין שני הביקורים).

⁴² שמחוני, שם

שיוכל לספר על כך בוורשה. אולי ניסה בדרך זו להבין יותר לעומק את דרכי ההתמודדות של נציג הכנסייה הקתולית עם החיים בארץ.

ושמחוני מסכם: "בערבים היה הפדגוג הדגול מרצה על הילד, על חייו ועל זכויותיו, בפני ציבור המחנכים וקהל מעוניינים. שיחות אלה היו אז מאורע חשוב בחיי עין חרוד".

באחת מהרצאותיו בעין חרוד ישבה רבקה זביקלסקי (אשתו של שמחוני) ורשמה את תוכן ההרצאה. החומר פורסם ב"דבר מבפנים" בנובמבר 1934.⁴³ עיקרי הדברים עוסקים בתפיסותיו החינוכיות וקשה להבחין בהרצאתו בהתייחסות מיוחדת לארץ ישראל. הוא מדגיש שעל המחנכים להבחין בין צורכיהם ובין צורכי הילדים ומעודד אותם להיות קשובים לעולמם הפנימי של הילדים ולהתחשב בהתרשמויותיהם מן הנופים סביבם.

עזה רונן, בתם של ויניה כהן, ממנהיגי הקיבוץ המאוחד והתנועה, וליליה בסביץ, מחנכת חשובה בעין חרוד, זוכרת את ביקורו של קורצ'אק בעין חרוד בשנת 1934. עזה היתה אז בבית הספר היסודי. במהלך השנים הפכה עזה לארכיונאית קיבוץ עין חרוד וחשפה מסמכים רבים הקשורים לקורצ'אק ולסטפה. בהרצאה בכנס מחנכים בוורשה בשנת 1983 סיפרה:⁴⁴ "היינו אמנם ילדים צעירים אך חשנו בכבוד שרחשו כולם לאישיות המיוחדת במינה. לא פעם שמענו ויכוחים ושיחות בין המחנכים על דעותיו שהשמיע בהרצאות שנשא לפני חברי הקיבוץ בערבים". (מעניין לציין שבמקום אחר⁴⁵ מצאתי את דבריה של עזה באותו כינוס אך ללא איזכור (הויכוחים...))

לגבי טיוליו עם הילדים לעמק יזרעאל, למעיין חרוד ולגלבע היא מספרת: "קורצ'אק ביקש להצטרף אלינו בטיולנו למקומות אלה. בדרך היה מרוכז, דרוך ונרגש ושוחח עם מורתנו בפולנית. היה בקיא מאד בתנ"ך..."

ב"איגרת לחינוך" מדצמבר 1977 כותבת עזה רונן על נושאי הרצאותיו⁴⁶:
הוא הירצה על שינת הילדים, על תורת התורשה, על ההרטבה, על התזונה וההאכלה, על הילד העצבני וקשה החינוך, על תפקידו של המחנך, פסיביות ואקטיביות בחינוך, על גילויים סכסואליים והזיות ארוטיות של הילד, טיפוס ילדים וכד'.

בראיון מרגש שקיימה עזה רונן עם יהודה גור אריה, הסנדלר של עין חרוד, על ביקורו של קורצ'אק ב-1934 מספר גור אריה⁴⁷: "קורצ'אק שמע שיש סנדלריה ושיש סנדלר שתמיד שר ושמח, ושכדאי להכיר את האיש הזה... ישב לידי וראה איך אני דופק במסמרי עץ. בערב היינו נפגשים הרבה, היינו הולכים ומשוחחים. מאד התעניין בחיי הקיבוץ ומאד בחיי האנשים. הוא אמר ברוסית: חייב אדם לדעת רבות ולהגות בעצמו, ואחרי כל אלה תוהה תכופות ולא את הכל

⁴³ זביקלסקי שמחוני רבקה, אנו והילדים-מפי קורצ'אק בהרצאותיו בעין חרוד, נובמבר 1934. מסמך מס' 5206.

⁴⁴ רונן עזה, הקשר בין קורצ'אק וקיבוץ עין חרוד, הרצאה בכנס מחנכים בוורשה, אפריל 1983. מסמך מס' 4355.

⁴⁵ רונן עזה, יאנוש קורצ'אק בעין חרוד, עתמול - עיתון לתולדות ארץ ישראל ועם ישראל, כרך י"א, גליון 6 (68), אב תשמ"ו-אוגוסט 1986 עמ' 22

⁴⁶ רונן עזה, קורצ'אק מבקר בארץ, "איגרת לחינוך", דצמבר 1977. מסמך מס' 2693.

⁴⁷ גור אריה יהודה, ראיון. מסמך מס' 5193.

⁴⁷ "יומן", משק עין חרוד, 3 באוקטובר 1934. מסמך מס' 2879

הוא יודע... אמרתי לו שהייתה לי ילדות קשה ושהתייתמתי בבטן אימי... הוא התרגש מאד מספורי על חיי וראיתי שעיניו נצצו. אמרתי לו: אני אסיר תודה לציונות, לולא ארץ ישראל הייתי הולך לאיבוד. התרשמתי שאצלו כבר היתה מהפכה ציונית".

עזה שואלת על הקשר לתנ"ך וגור אריה מספר שקורצ'אק התרשם מפרשיות מסוימות הקשורות לגלבוץ ולמעייין חרוד, וכמו כן הוא מספר שביום כיפור קורצ'אק התלווה אליו לבית הכנסת. "הוא לא ישב, אלא עמד, וביקש שאתרגם לו במה מדובר. ראיתי דמעות בעיניו... הוא התרשם מכך שחברה קיבוצית, לא דתית, מאפשרת לאנשים דתיים לשמור מצוות, ומאד עשה עליו רושם שסיפרתי לו שאני היחיד בעין חרוד שאכלתי במשך כל ימי הפסח מצות".

בהמשך הראיון מספר גור אריה על הביקור בבית הקברות של עין חרוד: "היה ליל ירח, אין יופי כזה בעולם כמו לילות ירח בעמק. שקט שקט. יצאנו לטייל בשעה 11:00. הוא אמר- בוא נעלה לבית הקברות... בבית הקברות שקט ודממה. הוא ביקש לגשת לקבר של החבר הראשון שמת. עשה עליו רושם רב שאדם אחד איבד עצמו לדעת. הסברתי לו שהיו אנשים שלא היה להם מספיק כוח... ביקש ממני לומר יחד קדיש. ביקש שאגיד לאט לאט כדי שיוכל לחזור איתי על כל מילה. ביקש הסברים לקדיש, ביקש הסבר על כל איש ואיש וכל הזמן בכה. סיפרתי לו על המחלות שהפילו חללים, על הטיפוס, הקדחת. קורצ'אק התרשם מזה חזק מאד. על אנשים מיוחדים שעשו עליו רושם ביקש לומר קדיש... היינו בבית הקברות בערך שעתיים. חזרנו הביתה כבר כמעט לפנות בוקר".

ומסיים גור אריה: "היה לו קשה מאוד להיפרד מאיתנו. אני האמנתי שאיש זה יחזור לעין חרוד. כאשר נפרדנו נתתי לו נשיקה. הוא היה מעורער ומהורהר אחרי הביקור בעין חרוד... נראה לי שהוא תפס שזה משהו מיוחד שקם לעיתים פעם יחידה במשך דורות".

בעלון **עין חרוד**, מה- 3 באוקטובר 1934 מצאנו כתוב: "הערב, לאחר הרצאתו של

קורצ'אק (האחרונה), לפני שובו לפולין - נערכת מסיבת פרידה באחד הגנים."⁴⁸

באותה מסיבת פרידה דיברה ליליה בסביץ'. להלן עיקרי דבריה⁴⁹:

"לא אגיד שמעכשו נהיינו מחנכים טובים יותר, אנחנו ההורים והעובדות. לא אגיד זאת כי תהיה זו הגזמה וגם לא תאמין לנו. אבל כל אחד מאיתנו יודה בפי עצמו שדבר מה חדש, רענן, נפל לנשמתנו ומעתה ילווה אותנו בכל פגישתנו עם הילד. ל"דבר מה" זה קשה לתת הגדרה. ברור רק שבכל מקרה של מגע חשוב עם הילד - נרגיש מעין רטט מיוחד ונדע לתת לו שם: קורצ'אק... ובפניה אישית אליו היא מסיימת: "עליך לקרב את המוסדות שלך, על ידי הילדים המבוגרים, לארץ ישראל החיה. ולא לארץ ישראל הרחוקה בלבד, כי אם לתנועתנו בגולה - ל"החלוץ", להכשרה. בתקופתנו אנו הקשר עם אידיאל ציבורי לאומי ואנושי - הוא הערובה הכי בטוחה בחינוך".

משהלה טבנקין, בנו של יצחק טבנקין, הגיע לעין חרוד בגיל 6 מכנרת. בראיון לעדה הגרי הוא נזכר במספר מפגשים עם קורצ'אק **בעין חרוד**⁵⁰. המפגשים עוסקים בעיקר בהיבטים חינוכיים אך באחד מהם יש אמירה מעיינת על תפיסתו את החינוך בארץ ישראל.

⁴⁹ בסביץ ליליה, "עם פרידה", פורסם ב" מבפנים", נובמבר 1934, עמ' 54-55. מסמך מס' 4977.

האירוע קשור לסיפור על כלבים שהזדווגו. משהלה כמדריך צעיר ישב עם הילדים סיפר להם סיפור וקורצ'אק ישב על ידם והתבונן. בשלב מסוים משהלה שם לב שהילדים לא מקשיבים אלא עסוקים בהתבוננות בהתרחשות שלפניהם. הוא הפסיק את הסיפור וניסה לגרש את הכלבים, אבל דבר לא עזר. הוא החליט ללכת משם. בערב שאל את קורצ'אק איך היה נוהג וקורצ'אק ענה: "קודם כל אתה הפסקת את הסיפור כי אתה בעצמך רצית להביט כל פעם אחורנית. אל תתבייש, אני גם כן לא שמעתי את הסיפור כי זה היה יותר מעניין. ושנית- היית צריך להמשיך את הסיפור כי אצלכם זה לא מקרה יוצא מן הכלל...ילדים שחיים בטבע ורואים דברים כאלה תמיד...כמה מהם מסוגלים להמשיך ולשמוע סיפור כשדבר כזה קורה?..."

משהלה מציין שקורצ'אק ביקר בגן הילדים, בבתי הילדים, בשמירת הלילה והעדיף לראות עוד ועוד ילדים ולא לצאת להרצאות. אבל היו מגיעים אליו מחנכים מתל יוסף ומקומות אחרים והוא היה משוחח עם כולם.

מסמך מעניין, כתוב עדיין בכתב יד וקשה לקריאה נמצא בארכיון קורצ'אק בבלה"ג ועליו כתוב "שיחה עם קורצ'אק בכינרת, סוכות תרצ"ה".⁵¹ לא ניתן לאתר מי כתב את המסמך (בכתב יד כתוב י. כרמי) וכמו כן לא ניתן היה לקבל חיזוק מארכיון כנרת על ביקורו של קורצ'אק שם. בשיחה שקיימנו עם אהרון ישראלי **מקבוצת כנרת**, בן 83, "היחידי שעוד יכול לזכור" לפי עדות הארכיונאית, לא העלינו דבר. כמו כן בדקנו **במושבה כנרת** וגם שם לא ידוע דבר על ביקורו של קורצ'אק או על זהותו של י. כרמי. האם ביקר קורצ'אק בכנרת? אין לדעתי ודאות, ולצדדי גם אין את מי לשאול...

המסמך עוסק בבעיות חינוכיות כלליות. אין בו התייחסות ספציפית לארץ ישראל.

ביומן קיבוץ **אשדות יעקב** מיום 3.5.1935 כותבים ילדי חברת הילדים:

"בית ספרנו עדיין צעיר לימים, קטן במספר תלמידיו ועני במכשירי לימוד ועבודה. זה גורם לקשיים מרובים. בימים האחרונים נוספו לרכושינו, תודות לחברנו יוסקוביץ, מכשירים יקרים מאד- מיקרוסקופ, זכוכית מגדלת טובה, מערכת מפות של גוף האדם, מפות אנטומיות, מפה גיאוגרפית אילמת, מוטודור מעץ שמניעים אותו על ידי חשמל. כל זה נשלח לנו שי מהמחנך והסופר הדגול יאנוש קורצ'אק. הוא שלח לנו גם את תמונתו. אנו מודים ליוסקוביץ... אנחנו נכתוב לסופר והמחנך יאנוש קורצ'אק ונחשוב איך להודות לו על השי הנפלא ששלח לנו."⁵²

הקשר עם קורצ'אק החל כשזאב יוסקוביץ, שליח בפולין ב-1934, כתב לרחל, חברת

הקיבוץ:

"אל תחמיצו את הזדמנות ביקורו של קורצ'אק אצלכם ותניעו אותו להרצות. פולני אמנם אבל מדבר רוסית די טובה. תיהנו. אל תיכנעו לשמחוני שירצה ודאי לשמור עליו מפני הטרדת הציבור. האמן הפדגוגי הזה נהנה מכל רגע עם הציבור, הדיבור וההרצאה אינם למעמסה עליו. אדרבא.

⁵⁰ טבנקין משה, ראיון משנת 1976. מסמך מס' 315. ראיון משנת 1976.

⁵¹ כרמי י. שיחה עם קורצ'אק בכנרת, סוכות תרצ"ה. מסמך מספר 286.

⁵² וייס שמעון, קורצ'אק וילדי אשדות יעקב, "דבר". מסמך מס' 2887.

ותנו לו חופש בבחירת נושא. מוטב אולי שתציגו לו שתיים שלוש שאלות חינוכיות המטרידות אתכם. תשבעו עונג מדבריו, מדרך ואופן הרצאותיו.⁵³

ואכן קורצ'אק הגיע לאשדות יעקב בשעות הבוקר וכל מי שידע קצת רוסית או פולנית התרכז סביבו. הוא עמד בחדר האוכל והירצה על בית היתומים שבניהולו ואחר כך ביקר בבתי הילדים והתרשם מהתנאים שהוענקו לילדי הקיבוץ. כשחזר לוורשה ארגן את הציוד ושלח אותו לחברת הילדים באשדות יעקב בצרוף תמונתו עם כובע-קסקט וזקן.

רבקה תמיר, שהייתה אז (1935) מחנכת כיתה ג' מצאה דרך מקורית להודות לקורצ'אק. "היו אז מתורגמים שני החלקים הראשונים של הספר הנפלא "המלך מתיא הראשון". נהגתי לבחור מדי פעם ספר לקרוא אותו בהמשכים בפני כל הילדים, אם זה בשעה שהתעייפו מעבודה מרוכזת או לפנות ערב ליד חוף הירדן. בחרתי בספר הזה לקריאה והילדים נהנו מאד. שעת קריאה זו הופכת לחוויה, כל אחד ותגובותיו, כל אחד וההתרגשות שלו האינדיווידואלית וכולם ביחד יוצרים אוירה חיה כאילו כל מה שמתרחש בספר עובר לפנינו בחיים. סיימנו את שני החלקים והספור לא נגמר. יש לו המשך אבל - לא תורגם לעברית. והנה עלתה הצעה והילדים קיבלו אותה בהתרגשות. יציעו הם לסופר מה לדעתם צריך להיות ההמשך... והם כתבו... וכל שנכתב חובר לחוברת ובתוספת ברכות שיגרנו אותה באמצעות שליח, אל הסופר הפדגוג. סופר לנו שהתרגשותו הייתה גדולה ועיניו מלאו דמעות. הייתה זו הפעם הראשונה שצריך היה לתרגם לו דברי ילדים שנכתבו אליו כי לא ידע עברית..."⁵⁴

נתן ביסטריצקי, איש הקק"ל בשנת 1934, מספר על פגישה עם קורצ'אק:⁵⁵

"ראיתי לפני לא סתם אדם בר דיוקן אצילי... כי אם... מעין "אביר צלם היגון" בתוספת מין סבר הגות... השיח בינינו נתהווה במאופק... עד שנתגלגלה אמנם ויצאה מפיו פנינת יקר שהייתה גנוזה זמן רב, שאלה בזו הנוסחה: "כיצד מתעצב אופיו של הילד הישראלי, הגדל בנוף חשוף, משמע חסר עצים ונופים?" והוא מסביר-"אין הנוף משהו חיצון... הנוף הריהו תמונה כפולת נפש. או ליתר דיוק: הנפש היא תחושה כפולת תמונה... שהרי עצם הבעיה של נוף ארץ נטושה, מיותמת דורות על דורות מבניה וממילא גם מטיפוח עץ וצילו - (כי "האדם עץ השדה") - הלא הייתה סימן בוער, כסנה שאינו אוכל, לטרגדיה לאין - דוגמא של שיבת עם נודד אל מכורה עזובה".

רשמי קורצ'אק מן הביקור הראשון – על פי מכתבים, רשימות, הרצאות

⁵³ יוסקוביץ זאב, מכתב לרחל מקיבוץ אשדות יעקב בשנת 1934. מסמך מס' 2905. צילום מכתב היד המקורי.

⁵⁴ תמיר רבקה, זיכרונות על קורצ'אק באשדות יעקב, על פי יומן מס' 223 מיום 3.5.1935. מסמך מס' 4954. (הערה: הצילום בו מדובר התגלה ע"י עזה רונן, ארכיונאית עין חרוד ומרצה על קורצ'אק, רק בשנת 1983 – כלומר לאחר 48 שנים! לפי: רונן עזה, ספור מציאת הצילום של קורצ'אק אשר נשלח ב-1935. נכתב - 20.9.1983. מסמך מס' 3522. בסיום הרצאתה בפני ארכיונאים חברי קיבוצים ניגשה אליה רבקה תמיר וסיפרה לה את פרטי הסיפור הנ"ל. לאחר מאמצים הצליחה עזה להכין העתק מן הצילום שלא היה מוכר עד אז ולהביאו לארכיון עין חרוד ולארכיון קורצ'אק בבלה"ג. לאחר שנים ניאותו אנשי אשדות יעקב למסור גם את המיקרוסקופ לבית לוחמי הגטאות והוא הוצג בו מספר שנים).

⁵⁵ ביסטריצקי נתן, דיוקנו של יאנוש קורצ'אק, "על המשמר", 27 באפריל 1979. מסמך מס' 598.

לאחר שובו לפולין כתב למשפחת שמחוני: "ופליאה היא בכמה אפשר להתעשר בעשרים ימים קצרים כאלה. כמה אפשר ללמוד, להבין, לרכוש- לימים רבים ולתמיד".⁵⁶

במכתבו ב- 5.12.1934 אל מיה שמחוני, בתם הקטנה של דוד שמחוני ורבקה זביקלסקי, כתב: "שבתי לוורשה וסיפרתי שהיה בארץ ישראל שמח ונעים... פרשתי על שולחני את תצלומי ארץ ישראל ואני מזכיר לעצמי כל מה שהיה... עתה חנוכה. הנערים עשו מנורות מעץ ועל כל שולחן הם מדליקים נרות... כתבי אם יש אצלכם חשמל ואם יש חדשות שמחות- ההיה גשם?..."⁵⁷

במכתבו אל אריה בוכנר מיום 17.10.1934 הוא התנצל: "במכתב אל יוז'ק האלפרן מעין המפרץ הסברתי מדוע רציתי במסעי הראשון הזה, הניסיוני, לחמוק-מבלי שירגישו בי- לאחת הפינות של ארץ ישראל הקטנה. ניסיון זה היה לי חשוב עד כדי כך שלא יכולתי להתחשב בשום נימוק של אדיבות חברתית או דרכי נימוס מקובלות. למסע השני הייתי מוכרח להשאיר: הכרת קיבוצים שומריים, קיבוצים פולניים ו"מושבים"... קיבוצי פועלים בערים-אולי תל אביב וירושלים?"⁵⁸ ממכתב זה ברור כי ביקורו הראשון היה בעיקרו ללמידה והיכרות וכבר הוא מתכנן את הביקור הבא.

ואכן מספר חודשים אחר כך הוא כותב: "נו, ומה אעשה אצלכם בביקורי השני, אם המכונה הבטילה אותי בקילוף בולבוסים, ולחלוב פרות אינכם מרשים... ואיני יודע אם איני זקן מדי לעבודה בשדה?"⁵⁹

במכתבים נוספים שנכתבו בין שני הביקורים כתב: לזאב יוסקוביץ, חברו מאשדות יעקב- "יקרה לי עין חרוד, השעות החרישיות של הלילה, השעות היקרות שבילינו במטבח... לא הספקתי לסכם מה נתנה לי השהיה בארץ ישראל... אתם תובעים מעצמכם יותר מכוח יכולתו של אדם!".⁶⁰

למאדז'יה מרקוזה בכפר אתא כתב: "אומר את שאמר לי ד"ר לאזובסקי הטוב... בימי מלחמת יפן, כשהייתי משתולל מכיסופים ומרד: השנה הראשונה הקשה ביותר - הרוח תועה נתוקה מעם הגוף. השנה השניה - ויתור - השזור עוד סערות עזות אך חטופות. שנה שלישית - רק זכרונות רכים".⁶¹

ליוסף ארנון הוא כותב: "...והיכן הוא מקום מתאים יותר לנזיפה בתועים, לפקודה לחזקים ולהגנה (במלים?) על הקטנים והחלשים - אם לא בארץ ישראל? על כן אני מתגעגע... על כן זכאי הייתי לבוא לשם ולהישאר רק בתנאי אחד: שלא להיות... למעמסה. כל קול משם חוויה גדולה הוא לי".⁶²

ברשימתו הפיוטית **מכתב ראשון** שנכתבה לאחר ביקורו הראשון בארץ ישראל, על סיפון האנייה בדרכו חזרה לפולין, הוא כותב⁶³: "בלי הרף הסתכלתי בעשן, אשר תימר מתוך ארובת

⁵⁶ קורצ'אק, שם, עמ' 186, מכתב מיום 7.2.1935

⁵⁷ שם, עמ' 184-185 (הערה: מיה שמחוני נישאה ברבות הימים לצייר משה קופפרמן ז"ל והיא חברת קיבוץ לוחמי הגטאות עד היום. זיכרונותיה מקורצ'אק עמומים ולא ניכתבו.)

⁵⁸ שם, עמ' 183-184

⁵⁹ שם, עמ' 187

⁶⁰ שם, עמ' 187-188

⁶¹ שם, עמ' 189-190

⁶² שם, עמ' 192

המאפיה בעין חרוד. שאלתי בזה אחר זה כל כוכב מכוכבי כסיל בשמים, ואותה צללית אשר להר הגלבוע...-יספרו נא. הסתכלתי באבני הרריכם הקודרות, בירק אגם הכינרת ובעיני פרדכם הלאות- יגידו נא. האזנתי אל קול שירת הצרצר וקריאת התרנגולים לפני עלות השחר... אין מאומה - לילה." 64

נופי הארץ, בעלי החיים, בתי הקיבוץ - שותקים עם הפרידה.

האם חיכה לקול שיקרא לו לחזור?

ומיד הוא מביע התנצלות על חוסר האמון שלייה את ביקורו. "נסעתי על מנת להיכח כמה אי אמת יש באמת שלכם אשר בידה הפקדתם את גורלכם ואת עתיד נכדיכם- כי על כל גרגיר וגרגיר של כנות מוכרח להיות אבק זיוף. חוק הוא בעולם. כי זה האדם" 65. אבל האמת התגלתה שונה לחלוטין. "טהורים הם המאמצים והשאיפות שלכם, והדאגות, המבוכות ואי הסדרים אנושיים הם. כן הוא "מנזרכם"... אמיתית היא גבורתכם... אינה חורגת אל מעבר לחוג של כוחות אנוש, אינה מעפילה אל הקדושה" 66. והוא מעלה שאלה שלא מפסיקה להטריד אותו: "מדוע בעקשנות כזו אך ארץ ישראל צפה ועולה?" 67

ברשימותיו לא מצאנו התייחסות נוספת לביקור ב-1934 אך על פי עדותו 68 רשם במהלך ביקורו הערות רבות במחברותיו. מחברות אלה אבדו בתקופת השואה. ולכן הופתענו לגלות בארכיון קורצ'אק כתבה בפולנית המספרת על הרצאה שנתן קורצ'אק בוורשה לאחר ביקורו בשנת 1934. כתבה זו לא תורגמה עד עתה. 69 המחבר, (או המחברת?) שנכח בהרצאה על ארץ ישראל, יצא נפעם. "יפיפייה, מלאת עומק ומעוף לירי ופואטי היתה ההרצאה". הוא מציין שלא היה בהרצאה כל ניסיון של תועמלן ציוני המנסה את שומעיו לעלות לארץ ישראל, ולא דו"ח של תייר. "היו אלה ביטויים של משורר... משקיף חכם ועמוק, התרשמויות של פסיכולוג המתבונן על כל המתרחש סביבו ללא הסתייגויות וללא משקפים ורודים".

ההרצאה נתנה תמונה מוחשית של חיי הסביבה הארץ ישראלית.

על פי אותה כתבה ההרצאה הייתה בנויה על הצגת עובדות שהיו נפוצות בפולין באותה עת, בדיקתן, והעמדתן על דיוקן. למשל: גבורת החלוצים - קורצ'אק טוען שהם אכן גיבורים אבל גבורתם היא בעמידתם במאמץ תמידי, יומיומי, ולא בגבורה חד פעמית. עבודה עברית - יש אמנם הרבה חלוצים מייבשי ביצות ובוני כבישים אבל יש גם ערבים שעושים עבודות אלה...

63 שם, שם, מכתב ראשון, עמ' 69-72. תורגם ע"י יוסף ליכטנבוים ופורסם ב"מבפנים" רבעון הקיבוץ המאוחד, נובמבר 1934 עמ' 47-49

64 שם, עמ' 69

65 שם, עמ' 70

66 שם, עמ' 70

67 שם, עמ' 71

68 שם, שם, רשמי ארץ ישראל, עמ' 135

69 מאמר ב"נאש פשגלונד", עיתון יהדות פולין, 10 בדצמבר 1934, מסמך מס' 5253. תורגם ע"י חווקה אבני עבור סמינריון זה. לצערנו, שם המחבר לא מופיע.

בארץ ישראל אוכלים כל הזמן תפוזים - הגזמה! לעיתים נדירות הילדים אוכלים תפוזים ולרוב הם מקבלים את הגרועים ביותר... הטובים נשלחים ליצוא. כמו אצל האיכרים בפולין.

ריקודי הורה - נדיר לראות את החלוצים רוקדים. הם רוקדים בעיקר על האנייה בדרך לארץ ישראל... "אינני יודע ואין לי בטחון אם אלה שרקדו כל כך יפה גם ידעו לעבוד כל כך יפה... ההורה למתיישבים היא במקום וודקה... אמצעי מעורר".

רועי צאן קוראים את כתבי קאנט - כדי לרעות צאן צריך לדעת יותר! - קאנט לא מספיק! את סוד רעיית הצאן הם לומדים מהערבים. רוב הזמן הם קוראים עיתון...

תל אביב - אין ממה להתפעל... תל אביב היא כמו השכונה החדשה ז'וליבוז' שעל יד ורשה.

חוסר מים - אמנם צריך לחסוך במים אבל יש מספיק מים לשתייה ולרחצה יומיומית.

הבעיה הערבית - בעיה רצינית שמעוררת אי שקט. קורצ'אק מעלה זווית ראייה מיוחדת: לערבים אין רגש וקשר חזק לאדמה. האפנדי שלהם שיושב בפאריס מעביר אותם ממקום למקום ולכן הם נודדים. הם מוכרים בכסף רב את האדמה וקונים בזול בעבר הירדן. (האם התכוון לבדווים?)

הקומוניזם - כאן עלו בו פקפוקים בהתבוננותו בקולקטיב של עין חרוד. "פחדתי מקומוניזם כי האם יכול להתקיים שוויון בין זקן לצעיר? בין חזק לחלש? בין מכוער ליפה? בין אישה לגבר? הרי האי שוויוניות קיימת כבר מראשית החיים". קורצ'אק מספר ששאל את חברי עין חרוד: "למה לא לתת אדם העובד אפשרות לאסוף לעצמו סכום כסף מסוים?" והתשובה שקיבל הייתה - "לאיזו מטרה? - הרי החבר מקבל כל מה שנחוץ לו, אפילו כסף עבור ממתקים לילדים..."

נראה כי כאן הוא נשאר בפקפוקיו.

אי-אמונה באלוהים ומתירנות - שני נושאים אלה התגלו כרחוקים מן האמת. לגבי אי-אמונה באלוהים הוא גילה סובלנות מרחיקת לכת. "הייתי בראש השנה, התפללו אפילו מספר צעירים, ועל דלת אחת הדירות מצאתי מזוזה... התברר שעשו זאת עבור סבא שביקש זאת". ולגבי המתירנות - "לא נכון!" הילדים מתרחצים יחד עד גיל מסוים ולפעמים הילד שואל: "מתי כבר אוכל להתחיל להתבייש?"

היחס לפולין - יש הרבה געגועים לפולין, לשפה, לתרבות. אבל זה קיים רק אצל הדור שבא מפולין. הדור הצעיר שהתחנך תחת שמי ארץ ישראל יגדל ללא געגועים אלה.

רמת החינוך - בתי הספר הם ברמה מאד גבוהה והתלמידים ממשיכים לבתי ספר תיכוניים מחוץ לקיבוץ.

ברשימתו "על אפוס חדש"⁷⁰ שנכתבה ב-1936 הוא מתייחס לביקורו הראשון ומגדיר עצמו כתייר, שאינו מבין עברית ואף לא אידיש, המושפע מקשיי האקלים, ועם זאת מעוניין לכתוב את התרשמויותיו.

הוא מתייחס ל"שלושה מומנטים"⁷¹ מטיולו הקודם בארץ לפני שנתיים:

חיל (חיל) מצבת חללי תל-חי - המצבה נקראת "הפסל של טרומפלדור" ובכך משכיחה את חשיבותם של הרבים אשר לחמו על הארץ. קורצ'אק רואה בזה היזק חינוכי, עיוות הצדק ו"מעילה מצד ההיסטוריה". גבורת הרבים חשובה לא פחות מגבורת היחיד.

⁷⁰ שם, שם, "על אפוס חדש", עמ' 80. הרשימה תורגמה ע"י דב סדן והתפרסמה לראשונה ב"דבר", מוסף לשבתות וחגים, כרך י"א, גיליון 36, 4 בספטמבר 1936.

⁷¹ שם

(ד) התנ"ך – הוא נכח בשיעור תנ"ך בקיבוץ. "השיעור נמשך בלא הפסקה מאה דקות תמימות. התנהגות הילדים היתה בלא פגם, ההתעניינות גדולה..."⁷² ועל רקע ההתעניינות הזו שואל קורצ'אק האם לא מן הראוי שיהנו מן התנ"ך ישראל ושאינם ישראל, האנושות כולה, וילמדו על הדרך למחר, ולא רק על העבר. בולטת כאן תחושתו כי התנ"ך רלוונטי ואקטואלי.

(ה) כתיבת אפוס חדש על שיבתו השלישית של עם ישראל לארצו - לאחר סיוריו הרבים בארץ ישראל עולים במוחו שני רעיונות. הראשון - לכתוב ספר על רובינזון קרוזו ישראלי והשני – "בכוחות משותפים של משוררים, מוסיקאים, בני נעורים, זקנים וטף - לבנות אפופיה על השיבה השלישית של ישראל לארצו"⁷³.

בתקופה שבין שני ביקוריו השתנו פני הדברים בפולין. במאי 1935 נפטר פילסודסקי וקורצ'אק נפרד ממנו באחת משיחותיו ברדיו. בדברי הפרידה נתן ביטוי לפרידה מתקופה, תקופת התקוות, האשליות והאכזבות. על פי החוקה החדשה חוסל המשטר הפרלמנטרי - דמוקרטי והמצב הלך והחמיר. גדל מספר השביתות, גברו ההפגנות נגד הממסד והחלה מערכה אנטישמית שאורגנה על ידי האופוזיציה הימנית. גל פרעות פקד את העיירות. ולאחר פוגרום בעיירה פשיטיק הכריזו ה"בונד" והאיגודים המקצועיים היהודיים על שביתה כללית לחצי יום ב-17.3.1936.⁷⁴ קורצ'אק הוקסם מן האידיאליזם והאמונה של "אנשי העבודה" ומניסיונם לבנות עולם אחר ועתיד טוב יותר. ואכן ב-15 ביולי 1936 יצא בפעם השניה לארץ ישראל, הגיע ב-20 ליולי לנמל חיפה ושהה בארץ ששה שבועות.⁷⁵

הביקור השני בארץ ישראל בשנת 1936 - על פי יומני קיבוצים, זכרונות, מכתבים

ב-27.6.36, כשבועיים וחצי לפני צאתו לארץ ישראל בפעם השניה, כותב קורצ'אק ליוסף ליכטנבוים: "...לפי שעה אוכל להודיעך כי קיבלתי דרכון והחלטתי לנסוע באוניה השניה ביולי...החלטתי גמורה. מה אעשה בארץ ישראל איני יודע עדיין. לאחר "הכרת" החלוצים, הייתי רוצה להתבונן בחיי השומרים. מעניין אותי מאד המשק האינדיווידואליסטי (מושב) וחיי החרדים (כפר הצדיק מיאבלונה). אם אפשר, חודש בנצרת וחודש בירושלים...ששה שבועות (לכל הפחות) שני חודשים וחצי (לכל המרובה)".⁷⁶

ואכן, בביקורו השני הירבה קורצ'אק לצאת מעין חרוד כדי לבקר בקיבוצים אחרים ובערים. הוא נסע גם לבקר במקומות הקדושים לנצרות - ביקר בעיר העתיקה בירושלים, בקבר ישו וגם לנצרת הגיע למרות הסכנות הביטחוניות.⁷⁷

⁷² שם, שם, עמ' 81

⁷³ שם

⁷⁴ שרשבסקי מרים, שם, עמ' 125-126

⁷⁵ על פי "יומן", עלון קיבוץ עין חרוד מיום 22 ליולי 1936 בו כתוב: "שוהה אצלנו קוצ'אק מפולניה. הגיע שלשום ארצה. ישנה בארץ כחודשיים."

⁷⁶ קורצ'אק, שם, 192-193

⁷⁷ שמחוני, שם, שם

קורצ'אק התעניין באקלים ובטבע, בתפקודו של משק חקלאי, בענייני בטחון וכמובן באנשים. ברשימותיו גילה עניין בעומק קידוח הבארות, בתפריט חברי הקיבוץ, בהתקדמות הכלכלית של הישובים, בטבע, בנוף, באבנים, בכוכבים ואפילו ברוח אשר על הגלבע. הוא הצטרף לצוות המטבח, ניסה כוחו בעבודת השדה ורשם רשימות רבות. גם שאלת היחסים עם הערבים הטרידה את מנוחתו במיוחד על רקע המאורעות בשנת 1936.⁷⁸

בסיפרו של פרליס נאמר כי קורצ'אק ביקר בישובים רבים בארץ: גניגר, יגור, באר טוביה, גבעת ברנר, נען, מרחביה, כפר גלעדי, גבע, כנרת. וכמו כן ביקר בחיפה (בקבר הבהאים) בטבריה (נפגש עם נזירים נוצרים) ובירושלים.⁷⁹ בדקנו את התיעוד הארכיוני לביקורים אלה.

רבקה ליבנה, חברת קיבוץ גבע, מורה שכירה בקיבוץ גניגר בשנת 1936, סיפרה כי קורצ'אק הגיע לביקור בבית הספר של גניגר שהיה אז ב"חושה" על ההר.⁸⁰ הוא דיבר רק פולנית ולכן ליווה אותו חבר שידע פולנית. פתאום הופיעה הגננת של הקיבוץ, לאה אגוזי, כשהיא מחזיקה בידה ציור של ילד מהגן ומתפעלת מגאוניות הילד. הילד "המציא" המצאה כיצד לזרוע בחורף, כשהשדות מלאים בוץ. ההמצאה היתה מטוס שטס בשמים וזרוע כלפי מטה. קורצ'אק הסתכל בציור ואמר בפולנית: "עד מתי, אנחנו היהודים, נתפעל מדמיונות - בשעה שזריעה מחייבת קשר ישיר של האדם עם האדמה." ומסכמת ריבקה - "אני את הלקח קיבלתי ואני נושאת מפגש זה בלבי בהערצה לביטוי שלו הפשוט, האומר במשפט אחד "תורה שלמה".

בשיחתנו עם ארכיונאית גניגר התברר כי בתה של לאה אגוזי גרה עדיין בקיבוץ. שמה דבורה ליבנה והיא זוכרת את ביקורו של קורצ'אק בגניגר. דבורה היתה אז בת 10 ואימה, אשר נחשבה לאישה מאד משכילה בקיבוץ ודיברה רוסית, ארחה את קורצ'אק בקיבוץ. הם ביקרו בבית הילדים, בבית הספר, ודבורה התלוותה אליהם "מסקרנות". כילדה היא זוכרת שהביקור לווה בהתרגשות גדולה כי קורצ'אק היה מוכר כסופר שכתב את "המלך מתיא הראשון" - ספר שילדי הקיבוץ הכירו ואהבו מאד. אירוע אחד השאיר רושם על דבורה: קורצ'אק נכנס לאחת הכיתות, ב' או ג', עמד רגע בפתח, התבונן בילדים, ניגש לילד גינגי שישב בכתה ונתן לו נשיקה. "מי נתן נשיקות אז?" אומרת דבורה ומוסיפה - "הוא לא הכיר את הילד אבל על פי מראהו הוא הרגיש שהילד סובל ורצה לשמח אותו".

מסתבר כי לאחר ביקורו בגניגר שלח קורצ'אק גלויה ללאה אגוזי עליה נכתב "דרישות שלום ותודות לכולם". הגלויה נכתבה בספטמבר 1936 ושמורה עד היום אצל דבורה ליבנה.⁸¹ קיומה של גלויה זו התברר רק במהלך עבודה זו וצילום שלה נמסר לארכיון קורצ'אק.

במאמרו "על אפוס חדש"⁸² כותב קורצ'אק על גניגר: "אחד הוא הריתמוס של קונצרט, צרצרים בשדות העמק ואחר הוא הריתמוס של הירח המשוטט בשמים ואחר ממנו ריתמוס הרוח,

⁷⁸ שרשבסקי, שם, על פי עמ' 126-128

⁷⁹ פרליס, שם, על פי עמ' 128-131

⁸⁰ ליבנה רבקה, מכתב לעזה רוני מ-1983. 5. מסמך מס' 5149.

⁸¹ הגלויה המקורית שמורה אצל דבורה ליבנה. בשיחתי איתה שמחתי לשמוע לראשונה על זיכרונותיה מקורצ'אק. מפגש זה לא הוזכר עד כה במחקרים השונים והוא נמסר כאן לראשונה. סיפרתי לדבורה על רבקה ליבנה, המורה המוזכרת בקטע, ודבורה הוסיפה פרט חשוב: בקיבוצים היו אז רק מורים שכירים כי המורים נחשבו לבטלנים. "יש

²אלה שעבדו עם סינור אפור - אלה החברים שעבדו ברפת. יש כאלה שעבדו עם סינור לבן - אלה החברים שעבדו במטבח ובבתי ילדים, ויש כאלה שעבדו בלי סינור בכלל, כי הם לא התלכלכו - אלה המורים!"

⁸² קורצ'אק, שם, עמ' 84

הצאן, הברושים. יש מנגינה בדממת היער (שמעתיה בגניגר עם שחר, נפלאתי, כי יש מנגינת הדממה).”

ובעלון **עין חרוד** מיום 30.7.1936 כתוב:

”הערב בשעה שמונה וחצי, בבית הספר, המשך השיחה עם קורצ'אק. ביום שלישי התחיל בנושא איך להסביר לילד את שאלת הולדת הבן אדם והתעכב על שאלות רבות מסביב לשאלה הזו. בהרצאה זו בטא את עצמו לא רק כרופא מנוסה ומחנך, כי אם גם כמשורר וידע למסור לשומעים את ההרגשה כמה מורכבות השאלות הללו ואת הרטט בשאלות הקשורות בסוד החיים. צבור גדול היה נוכח בהרצאה. בקשר עם ביקורו מתעוררות ספקות: הנדע לנצל את בקורו? האם עובדה ע"י ועדת החינוך תוכנית של שיחות הרצויות לנו? האם יבוא במגע יותר קרוב עם עובדי החינוך לפי המוסדות? מי דואג שהשיחות תרשמנה? ואולי היה כדאי לקבל פרוטוקול סטנוגרפי מכל השיחות? ...הנדע לעשות את השיחות איתו מנוף למחשבתנו המשותפת ולא שמיעה חופשית פרטית בלבד?”⁸³

בידיעה נוספת מעלון **עין חרוד**, 2.8.1936: ”הערב בשעה שמונה וחצי הרצאה של קורצ'אק: חברת הילדים. ביום רביעי תהיה שיחה בקשר עם ההרצאה הראשונה שלו: איך לספר לילדים על הולדת הבן אדם? החברים הרוצים להשתתף ירשמו אצל סבוראי. ההרצאה הקודמת היתה לא על הנושא שהודענו כי אם על עבודת הילדים. עמד על הרגלים שונים במוסדות הילדים, על מכשירי עבודה, על טיפוסי עובדים ועוד. כתמיד ליווה את הרצאתו בדוגמאות שונות מהחיים.”⁸⁴

ובידיעה נוספת- מיום 7.8.1936: ”הערב בשעה שמונה וחצי, בבית הספר, שיחה עם קורצ'אק: איך להסביר לילד על הולדת בן האדם.”⁸⁵

בעלון **קבוצת גבע** מ-11.11.1983 כתב א. הלוי על פגישתו עם קורצ'אק בשנת 1936: ”... סיפרתי לו (לקורצ'אק) על ארץ ישראל בהתלהבות... בשלב מסוים עברה מכונית שנסעה לעין חרוד, הוא ויתר על הנסיעה ואמר: ודאי יבוא אוטו נוסף. עברה אז מכונית לעפולה וגם אני ויתרתי על הנסיעה. פתאום ראיתי שינוי בפניו - וכעס נסתמן בהן. אמר לי: ”אני כועס עליך מאד.” ”מה עשיתי לך?” שאלתי, ”אני כועס שלא עשית כלום” אמר לי. ”בראשית שנות ה-20 כשעלית ארצה, למה לא באת אלי ולקחת אותי בגרוני ממש ולא אמרת לי: אני נוסע ארצה ואיני יודע מה אעשה, אך (כיוון ש) גם אתה נוסע איתי ואינך יודע מה תעשה, - אז ... הייתי נוסע.” ענית לו: ”אז לא היכרתך...”⁸⁶

דוד שמחוני מספר שבביקורו השני התעניין קורצ'אק גם במושב ולכן נסע לבקר

⁸³ ליבנה רבקה, מכתב לעזה רוני מ-5.1983. מסמך מס' 5149.

⁸⁴ שם

⁸⁵ שם

⁸⁶ הלוי א. פגישה עם קורצ'אק, בקבוצת גבע, דף שבועי, 11.11.83. מסמך מס' 2884.

בבאר טוביה אצל חברו מוטיה ברוורמן.⁸⁷ בארכיון באר טוביה אין כל איזכור על ביקור זה אך משיחה שקיימנו עם בנו של ברוורמן, חנן, החי היום בכפר גלעדי, עולה כי אכן קורצ'אק ביקר בבאר טוביה בשנת 1936 וכי היה ידיד קרוב של ברוורמן. הם נפגשו כנראה בנסיעתו של ברוורמן לפולין ורוסיה (שליחות!?) בשנת 1935. חנן מגדיר את אביו "מושבניק" ועם זאת מפ"מניק (יחיד בבאר טוביה), בוהמין, איש תיאטרון וספר, ומבני משפחתו היו אברהם שלונסקי ועמנואל הרוסי. חנן היה אז בן חמש והוא זוכר שקורצ'אק התלהב מגישת אביו אליו שהיתה חברית ולא תובענית, כפי שהיה מקובל אז.

בביקורו השני בארץ ביקר גם במערכת העיתון "דבר לילדים". יצחק יציב, עורך העיתון אז, סיפר על הפגישה במאמר שפרסם ב"דבר" ב-10.12.1937.⁸⁸ במאמר הוא מספר שמטרת הפגישה היתה לשוחח ולהחליף דעות על עיתון לילדים. קורצ'אק נראה עייף מהחום ומהדרך, הכריז שהוא מרגיש זקן, ופיקפק אם בכלל מסוגלים המבוגרים לכתוב משהו בשביל הילדים. לדעתו, עיתון ילדים צריך להיות כתוב ע"י ילדים ותפקיד המבוגר הוא רק לערוך את הדברים ולהביאם לדפוס. העורך צריך לעודד את הילדים לכתובה ולפרסם את הדברים האמיתיים, שאינם חיקוי לכתובת הגדולים. יציב כותב: "לא יכולתי להתווכח הרבה איתו, אם כי לא הסכמתי לדבריו. לא התווכח גם הוא. היה עייף. באותו רגע לא עשה בי ביקורו רושם מיוחד. לא תפסתי במידה הראויה את עייפותו, את מסיבות מסעותיו בארץ. ביקשתי את בהשתתפותו ב"דבר לילדים" והוא לא הבטיח. כשנפנה והלך, צרב בקרבי רגש של נוחם, על שלא עלה בידי להפוך את השעה הזאת לשעת רצון. אך גם גמרתי בלבי שעלי למצוא דרך לשוב ולהיפגש איתו".⁸⁹ והם אכן נפגשו שוב בפולין, בפלונסק, עיירת הולדתו של יציב, ב-1937, באחת ההרצאות שנתן קורצ'אק על רשמיו מארץ ישראל לילדים ולהורים. יציב סיפר שלאחר ההרצאה חזרו יחד ברכבת ובדרך דיברו על ארץ ישראל. וקורצ'אק אמר: "על הילד שם ליצור את האפוס של זמננו. הן נוצרים חיים עבריים חדשים והם מעורים בעבר הרחוק, והם קשורים בתפוצות רבות, מפוזרות על פני כל ארצות תבל. והרי הילד קולט את הדברים האלה והם משתקפים בנפשו... - צריך איפה לסייע בידו לבטא את כל אלה..."⁹⁰

קורצ'אק הבטיח לשרטט תכנית של שאלון לגרות את דמיונו היוצר של הילד בכיוון יצירת האפוס החדש. כי מתוך הסתכלותו בחיי הילדים בארץ ישראל נוכח לדעת כי הקרקע ישנה וצריך לעבדה, שגרעיני האפוס ינבטו יפה. יש ויש מה לעשות בארץ ישראל... (אך כיוון ש)הוא נתון בצבתות של שפה זרה אין הוא יכול לעבוד ממש עם הילדים..."

משה זרטל (זילברטל) מעין שמר נפגש עימו סמוך לחזרתו לפולין, לאחר שביקר בקיבוצים, מושבים וערים. הוא מתאר את המפגש: "בצמא שתה כל גילוי ממציאותה של ארץ ישראל, התפעל מנופה, משפתה. אהב את תכלת הים בצהרים ואת ברק הכוכבים בלילה... - ידעתי

⁸⁷ שמחוני, שם

⁸⁸ יציב יצחק, מבעד לערפל, "דבר", 10.12.1937. מסמך מס' 1928. מורסם גם בסיפרה של מורטקוביטש-אולצ'אקובה אנה, חיי יאנוש קורצ'אק, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1961 עמ' 177-182

⁸⁹ שם, שם, עמ' 1

⁹⁰ שם, שם, עמ' 4

כי מעל לכל רצה לאהוב את הארץ, רצה לדבוק בה (ההדגשות במקור). דמיון יוצר נשזר אצלו עם ריאליזם נוקב. הוא ביקש בארץ את הוד קדמותה ואת הישגי ההתיישבות גם יחד".⁹¹ בטיולו בעמק היה נכנס אל תוך השדות, ניסה להבין יותר את התנ"ך- לראות את השמיר והשית. זרטל מעיד ששנים למד קורצ'אק את התנ"ך אבל רק בביקוריו קיבלו הסיפורים, הנופים, הרוחות, הצמחייה את ממשותם. הוא קיווה להגיע לירושלים ולשבת שם שנה בשקט עם התנ"ך, המילון, הנייר והעפרון. הוא סיפר על תוכנית להקים על אדמת ארץ ישראל את מצבת היתום האלמוני ואף כתב כי מאמין הוא שבירושלים צריך לקום "חבר לאומים"... שישמש מרכז למחשבה ולרוח. ומול זה שאל שאלות רבות על מטעים, מסחר, חרושת ואפילו על שיטות ביוב במשקים.⁹² הוא ראה עצמו זר ולא האמין שיוכל להשתלב בצוות החינוכי של המוסד במשמר העמק. אך ראה בחינוך המשותף "סיכוי מזהיר לחיי עצמאות וחירות".⁹³ המפגש עם המעשה הציוני ועם כנות העושים במלאכה שכנע אותו שאכן היתה שם עשייה אמיתית ולא הצהרות נבובות.

זרטל מזכיר את ביקורו במרחביה ביום קיץ לוחט. קורצ'אק התרשם מאד מקבלת הפנים שהוכנה לו ובעיקר מהחדר הקריר שהוכן לו בבית אבן ומהפירות מהכרם והבוסתן. בערב, כשהחלה לנשוב רוח ציין שזו רוח שונה מהרוח של עין חרוד. "כל נקודה ונופה, כל נקודה ורוחותיה".⁹⁴ וכאן הוסיף: "הבו לילדים עפיפונים. הרי לכל מקום בארץ רוח משלו. אתם שהתחנכתם בערי הגולה ועירויותיה – לא תבינו דבר זה. דף חתום הוא לכם. ואילו הילדים יכירו על ידי כך את כיוון הרוחות, את נקודות הישוב, את הארץ..."⁹⁵ זרטל מזכיר ביקורים משותפים גם במשמר העמק, בעפולה, בעיר זרעאל (?), בחוף בת גלים בחיפה ובשכונת הדר הכרמל. הוא מזכיר ניסיונות ללימוד עברית ומסכם: "עינו היתה בכל התעניינותו דמתה להתעניינות לוחט של חוקר צעיר המאוהב בנושא חקירתו".⁹⁶

ביומן קבוצת הנוער העובד נענה (היום קיבוץ נען) "לחברים" שיצא ביום ששי 14.8.1936 נכתב: "אתמול בא לנענה הסופר והמחנך יאנוש קורצ'אק, אישיות ידועה בפולין בשדה החינוך ומחקר נפש הילד. עומד בראש מוסדות חינוך בפולין. פורה בשדה הספרות. קיבל פרס עולמי בעד ספרות ילדים (ע"י פרס נובל). אחד מספריו "המלך מתיא הקטן" תורגם לעברית. שוהה כבר הפעם השניה בארץ. מתארח בעין חרוד. נדרש ע"י מקומות רבים בארץ לביקור ולשיחה בשאלות חינוך הילדים. אמש התקיימה שיחה בהשתתפותו. דיבר פולנית ורוסית לסירוגין והיה צריך להשקיע מאמצים רבים לפתרון שאלת התרגום. הבוקר מבקר בבית הילדים. עימו בא החבר שמחוני מעין חרוד".⁹⁷ ומוסיף י. יעקבי, מנהל הארכיון בשנת 1976 במכתבו ליצחק פרליס: "קורצ'אק ביקר בנען ביום ה', 13 באוגוסט 1936... כיוון שנכחתי בשיחה שהתקיימה בצריף התרבות הישן וזכורה לי בבירור ההאפלה שהיתה, החום המחניק, הקושי להבין את ההרצאה שעברה תרגום כפול,

⁹¹ זרטל מ. "בביקורו בארץ ישראל". בתוך: מורטקוביטש-אולצ'אקובה האנה, חיי יאנוש קורצ'אק, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1961 עמ' 183

⁹² זרטל, שם, 184

⁹³ זרטל, שם, שם

⁹⁴ זרטל, שם, 185

⁹⁵ זרטל, שם 185-186

⁹⁶ זרטל, שם, 186

⁹⁷ "לחברים", יומן קבוצת הנוער העובד נענה, קיבוץ נען, 14.8.1936. מסמך מס' 1571

מפולנית לרוסית ומרוסית לעברית, ומכאן תבין שהרבה לא נשאר בזיכרוני מאותה שיחה...חברה אחת זכרה שקבוצת חברות בליווי כסניה ושמחוני מעין חרוד שהביא את קורצ'אק לנען, הלכו איתו לחדרי הילדים (אז היו בנען קומץ תינוקות...) ולשאר המקומות במשק.

קיבוץ הנמצא בשכנות לנען הוא גבעת ברנר. בדקנו האם קיים איזכור לביקורו ביומן **גבעת ברנר** ואכן מצאנו. ביומן מס. 393 מיום 16 באוגוסט 1936 מצאנו כתוב: "שיחה בשאלות חינוך להורים ולעובדות בתי הילדים תתקיים הערב בצריף התרבות. את השיחה ינהל ד"ר יאן קורצ'אק (מומחה לשאלות חינוך מפולין). ההתחלה ב-8.30 שעות".⁹⁸ לצערנו אין תיעוד על התרשמויות החברים מן השיחה אך חשוב לציין כי בעלון יש עדות להתקפת יריות שהיתה על כפר בילו, הסמוך לגבעת ברנר, יום קודם לכן.

בארכיון **קבוץ יגור**, ב"יומן" (שיצא מדי יום) מיום 3.8.1936 מצאנו כתוב: "החבר יאנוש קורצ'אק, עסקן פדגוגי ידוע מפולין, מתארח אצלנו היום. בערב ירצה בשאלות חינוך. ההרצאה תתקיים ברוסית ותתורגם לעברית". ביומן מן היום שלמחרת יש תגובה להרצאה. "על התהוות הכרתו של התינוק נתקיימה אמש מסיבה ערה ומרובת משתתפים...נשאלו שאלות רבות ועקב תשובתו של המרצה נתפתחה למעשה שיחה. נביא בזה שתי הערות של החבר קורצ'אק שמסר בשיחה פרטית לאחר ההרצאה:

(א)...החיים בקיבוץ בצוותא הם יתרון גדול מצד צבירת ניסיון בטיפול בילדים. (אמהות צעירות המתלבטות בענייני חינוך יכולות להתייעץ עם אמהות ותיקות כי כבר קמו "דורות" של ילדים).

(ב) היתרון הגדול בקיבוץ הוא בזה שהטיפול הרפואי בילדים מרוכז ביד אחת והרופא אינו תלוי בפציינט שלו. התלות "בהווי הפרטי" יוצרת תחרות וכל רופא מנסה להצטיין בעיני הקליינט ו"כל המרבה להפחיד הרי זה משובח".⁹⁹

מעניין לציין שבצד ההערות החינוכיות החשובות של קורצ'אק מופיע משפט בכתה יד זעיר המספר על זריקת אבנים על אוטו המשא של הקיבוץ ליד הכפר הערבי השכן. בתקרית נפגע אחד הנהגים...

עדות להיכרותו עם **קיבוץ כפר גלעדי** מצאתי בכתביו. ביומן הגטו סיפר על הזייה שפקדה אותו כשחלה בטיפוס: "אולם תיאטרון ענק, או אולם קונצרטים, המונים בלבוש חג. אני מספר על המלחמה והרעב, על היתמות והדלות. אני נואם פולנית...והנה גשם שוטף של שטרי כסף, זהב ועדיים...יהיו אם כן בידי אמצעים לא מוגבלים, ואני מפרסם תחרות על בנין בית יתומים גדול בהרי הלבנון, בקירבת כפר גלעדי. יהיו שם חדרי אוכל וחדרי שינה קסרקטיניים גדולים. יהיו גם "בתי מתבודדים" קטנים. על גבי גג שטוח יהיה לי חדר לא גדול וקירותיו שקופים, כדי שלא אפסיד אפילו זריחה או שקיעה אחת, וכדי שאוכל, בשעת כתיבה בלילה, להציץ מפעם לפעם בכוכבים. ארץ ישראל הצעירה טורחת בנאמנות רבה להגיע לכלל הבנה עם האדמה. אך יגיע גם תורם של השמים".¹⁰⁰

⁹⁸ יומן גבעת ברנר. ארכיון גבעת ברנר, מיום 16.8.1936, יומן מס' 393

⁹⁹ יומני "יומן", ארכיון קיבוץ יגור, מיום 3.8.1936 מס' 142, ומיום 4.8.1936 מספר 143.

¹⁰⁰ קורצ'אק, "מן הגטו", הוצאת בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד, תשל"ב, עמ' 88

בארכיון כפר גלעדי אין כל עדות לביקורו שם (מסתבר שארכיון כפר גלעדי קיים רק משנת 1938) אך הארכיונאית הפנתה אותי לשני חברים שעדיין זוכרים את ביקורו של קורצ'אק: אורי הורביץ ורחל סגל-רבינוביץ. אורי ורחל היו אז בני 10 והם זוכרים היטב את הביקור. לפי דברי אורי שהה קורצ'אק שלושה ימים בכפר גלעדי בשנת '36. הוא ביקר בחדרי השינה, בכיתות הלימוד, בחדר המלאכה, בחדר הספר (אז-הספריה), בחדר המנוחה והצטרף לילדים שהלכו לעבוד בדיר הצאן. סגל שהיה אז מחנך הכתה ודיבר פולנית התלווה אליו והסביר. קורצ'אק היה לבוש חליפה (למרות שהביקור היה באוגוסט כנראה) והתעניין מאד. אורי זוכר שהוא נכח בשיחת יום שישי בצהרים ואפילו שאל את הילדים איך ינהגו כשיראו ילד גדול מרביץ לילד קטן. אורי מוסיף שבכתה שלהם היו ילדים בודדים שהיו בקיבוץ ללא הורים ושהגיעו לכפר גלעדי לפנימייה. קורצ'אק התעניין בהתנהלות חיי היום יום בפנימייה ושאל המון שאלות. הילדים מאד התרגשו מביקורו כיוון שהכירו אותו כסופר שכתב את "המלך מתיא הראשון".

רחל סגל סיפרה לי כי קורצ'אק הגיע לכפר גלעדי כדי להיפגש עם אביה, מרדכי סגל, איש חינוך, מאבות החינוך המשותף. מסתבר שהם הכירו לפני כן, כנראה נפגשו באחת מנסיעותיו של סגל לחו"ל. בשיחותיו עם הילדים, שתורגמו ע"י סגל מפולנית לעברית, ניסה קורצ'אק להבין את מהות החינוך המשותף. חשוב להבין שבשנים הללו "הכל" היה משותף, כדברי רחל, והילדים הגיעו לבתי ההורים רק לשעה וחצי ביום. מכאן ניתן להבין ש"היינו כמו אחים". רחל אומרת שהוא "לא תפס את החיים בקיבוץ". גם היא הזכירה את אותה שיחת יום שישי בה נכח קורצ'אק ואת שאלתו בדבר התערבות המחנך במריבה בין ילד גדול לקטן.

בספרו "מסות בחינוך"¹⁰¹ מזכיר סגל את ביקורו של קורצ'אק. "אורח אחד לא ישכח- יאנוש קורצ'אק ז"ל. הנה הוא יושב בין הילדים, שואל שאלות פשוטות על חייהם ומשלב סיפורים על בית היתומים שלו ברוורשה. למרות הצורך בתרגום, שוטפת השיחה, טבעית ונלבבת. ומה אתם עושים כאשר שני ילדים מתקוטטים? - עונים לו מה שעונים לו ומחזירים שאלה: ומה אתה עושה? אני מביט מן החלון, אם כוחות שווים הם יתכתשו עד שיחדלו, אך אם בריון מגושם מתנפל על ילד צעיר וחלש ממנו- אוי ואבוי לפרחח!... - וזיק הצדק ניצת בעיניו הטובות".

רשמי קורצ'אק מן הביקור השני – על פי רשימות, הרצאות ומכתבים

"רשמים והרהורים" פורסמה בעברית ביוני 1937¹⁰², "כזה וכזאת על ילדים"¹⁰³ פורסמה בעברית ביולי 1937. הרצאתו "רשמי ארץ ישראל"¹⁰⁴ שהתקיימה באולם המכון למדעי היהדות בוורשה בנובמבר 1936 נמצאת בכתב ידו המקורי בארכיון קורצ'אק. בידינו גם עדות שמיעה מאותה הרצאה¹⁰⁵.

¹⁰¹ סגל מרדכי, מסות בחינוך. הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשט"ו, עמ' 246. (חשוב לציין שאזכור זה הובא לידיעתי ע"י רחל סגל-רבינוביץ ועל כך תודתי).

¹⁰² קורצ'אק, דת הילד, עמ' 85-94. פורסמה לראשונה ב"מבפנים" כרך ד', חוב' 1, תמוז תרצ"ז. שם המתרגם לא צויין.

¹⁰³ שם, עמ' 95-104. פורסמה לראשונה ב"מבפנים", אב, תרצ"ז, עמ' 67-61. תורגמה ע"י דב סדן.

¹⁰⁴ שם, עמ' 105-138, תורגמה ע"י דב סדן

¹⁰⁵ הרשימה נכתבה ע"י גבי פולמן, אשתו של מנהל הספרייה העברית בוורשה, אשר נכחה בהרצאה. הרשימה פורסמה בעיתון "נאש פשגלונד" בתאריך 22.10.36.

ב"רשמים והרהורים" הוא פותח באכזבותיו מהקומוניזם ("זה ניסיון הדמים הטרגי של שינוי וחידוש האדם"¹⁰⁶), מגרמניה, מאוסטריה ומצרפת, ורומז גם על אי ודאות על הצפוי בפולין.

על רקע אכזבות אלה הוא מתייחס לארץ ישראל. "אבל בארץ ישראל יש לראות... את הניסיון להשיב לתחייה את הארץ, את השפה, את האדם, את גורלו ואמונתו"¹⁰⁷.

ובהתרגשות אישית הוא מוסיף: "כשנישאתי בפעם הראשונה אל על באווירון הרגשתי משהו יותר מתימהון, יותר מסקרנות, מרגש גאווה, משמחה... שום איש, אף לא אחד מאבותיי. אני הראשון, זכיתי והגעתי לכך"¹⁰⁸. אמירה זו חשובה משום שהיא מוסיפה מימד למפגש של קורצ'אק עם ארץ ישראל. הוא בעצם מייצר "יש מאין". את תבנית ארץ ישראל שלו הוא בונה מתוך עצמו. אין לו מאבותיו בסיס תרבותי, חינוכי, ספרותי אשר ממנו יכול היה לינוק ציונות. שלא כבבתים אחרים של בני תקופתו (למשל: יצחק כצנלסון) שבתיהם היו ספוגים ברוחה, תרבותה ושיריה של ארץ ישראל, קורצ'אק נשען על בסיס צר מאד ולכן גדולה כל כך התרגשותו.

גם ברשימתו זו הוא מתייחס למרכיבים השונים של החיים בארץ ישראל. מפרק אותם ומביע את התרשמותו לגבי כל מרכיב ומרכיב.

למשל: האקלים - חם בארץ ישראל, חמסין כל הזמן. אבל - חם בעיקר כשמתבטלים... הרוח - יש בארץ ישראל שני סוגים של רוח: רוח יוקדת הבאה מן ההר הלוהט, ורוח קרה יותר הבאה מן הים. "רוח שלי" קורא קורצ'אק לרוח של עין חרוד, הרוח הבאה מהר הגלבו. הלילה - כוכבי ארץ ישראל מדברים בשפה זרה, בשפת התנ"ך, על עניינים נצחיים, קשים ומלאי סוד. כוכבי ארץ ישראל דורשים מאמץ. וכאן מוסיף קורצ'אק: "אולי משום כך בורחים האנשים מקולם של הכוכבים, ומשתיקים אותם זעיר פה זעיר שם בתענוגות-בשר"¹⁰⁹.

נראה כי לקורצ'אק הסבר משלו למהומות הדמים בארץ ישראל. כי כיוון שכה כבד המשא שמטילים הכוכבים על תושבי ארץ ישראל יש הבורחים לתענוגות בשרים ויש המציפים אותה בגל עכור של דם - "כשאדם ממאן להטות אוזן קשבת לאמיתות הנצחיות של הכוכבים ולפקודותיהם הקטגוריות, את המלים הטהורות המגיחות מהם ינסה להציף בגל עכור של דם אדום"¹¹⁰.

הצמחייה - קורצ'אק קורא בשמותיהם של צמחים רבים אותם פגש בביקוריו: סיגליות, נרקיסים, צבעונים, ברושים, רימון, צבר, אורן. צמחים אלה הפורחים באביב משפיעים על הלב ועל הבלוטות וצריך להכיר, להתרגל, להבין, לדעת ולהתאים לראיה ולנשימה. כאן רואים את זווית הראיה של הרופא (הביולוג) שבו אשר עירני להשפעת הצמחייה על בריאות תושבי ארץ ישראל.

עבודה שכירה - קורצ'אק מדגיש את "החוק הדרקוני" האוסר על עבודה שכירה בקיבוצים, מבהיר כי את כל העבודות מבצעים המתישבים בעצמם ומזהיר את אלה המתכוונים לעלות לארץ ישראל ולא לעבוד. העבודה מרפאה ומשכיחה. והתוצאות מדהימות. "עין חרוד שלי" השתנתה לבלי הכר בשנתיים שבין ביקוריו.

¹⁰⁶ שם, שם, רשמים והרהורים, עמ' 85

¹⁰⁷ שם, עמ' 86

¹⁰⁸ שם

¹⁰⁹ שם, עמ' 89

¹¹⁰ שם

תל אביב – נחשבת בעיני חברי המושבים לחוץ לארץ...

ההריון – כאן שואל קורצ'אק שאלה מאד מעניינת: "כמה נמשך ההריון שלאחריו נעשה היהודי הגלותי לאזרח מולדתו העתיקה החדשה?"¹¹¹ והוא עונה כי לדעתו נמשך הריון זה שלוש שנים:

שנה ראשונה – מצב תמידי של נכר, של תחושה פנימית של גלות.

שנה שניה – יאוש ומרד לסרוגין. התקפות חריפות של געגועים.

שנה שלישית – גידול שקט, כי האדמה כבר שלו, העבודה, השמים, הנשימה והזיעה.

נראה כי הוא מבסס את הדימוי על התבוננות בצמיחתם של עצים אותם נטע בכיכר המשחקים בקיבוץ: הליבנה, הערמון והאוג. לדבריו רק בשנתם השלישית צמחו העצים מתוך חירות ושמחה.

על היהודים והערבים בארץ ישראל: היהודים מגורשים מאירופה כי הם נחוצים בחזית אחרת של המלחמה על המחר של האנושיות. והערבים – למדו לא רק לירות ולזרוק פצצות אלא גם להשקיע בחריש בשדה. קורצ'אק נותן הסבר קצת מוזר לגירוש היהודים מאירופה (בעיקר מגרמניה בשנים הללו) אבל ללא ספק זהו הסבר מקורי המקל על קבלת המציאות... לגבי הערבים- נראה כי השתנתה אצלו התמונה אשר ראינו בהרצאתו בשנת 1934. שם ראה את הערבים כנוודים בלבד, ללא קשר ורגש לאדמה, וכאן הוא מייחס להם רצון לבסס קשר לאדמה. הוא גם מציין כי ראה ילדים ערבים עומדים ע"י גדר הקיבוץ ללא פחד ונדמה לו כי הם שואלים למה באו המתישבים...

שתי מלים מסכמות את המאמר: "גאולה, עליה". נראה כי כאן יש כבר אמירה ברורה והחלטה של קורצ'אק – הוא מדבר על עלייה לארץ ישראל. הגאולה, גאולת הקרקע כבר מתקיימת על ידי אחרים, והעלייה היא החלטה אישית שלו. האם יבצע אותה? במכתביו ניתן למצוא סימוכין להחלטתו זו: "אחרי דיכאון נפש שנמשך חודשים - החלטתי החלטת ניסיון אחרון: לעבור לשנות חיי האחרונות לארץ ישראל, לפי שעה לירושלים. שם- לימוד הלשון העברית, כדי לעבור אחרי שנה לקיבוץ... הנסיעה שלי צריכה לחול בעוד חודש, כי לא אוכל שאת לאורך ימים את מצב אי הביטחה עתה"¹¹². הוא התכוון לעלות עם אחותו אך היה מוטרד מחוסר האמצעים הכספיים שברשותו והמתין בקוצר רוח לתשובתו של ד"ר ליכטנשטיין.

ברשימתו "כזאת וכזאת על ילדים" הוא עוסק בענייני חינוך ולא מתייחס ספציפית לארץ ישראל, מלבד מספר אמירות:

בקיבוצים מותר לומר הכל, להתייעץ על הכל, לבקר הכל. ולכן הוא מרשה לעצמו לומר את מחשבותיו, ללא חשש. (ללא ספק ראייה ייחודית של המערכת הקיבוצית).

ונקודה נוספת: העפיפונים. הוא מדגיש שכל ילד וילד בעמק חייב שיהיה לו עפיפון עד שיהיו כמאה סוגים של עפיפונים ובכל חגיגה וחגיגה יש להפריח עפיפונים. העפיפון הוא סוג של צעצוע וכפי שילדים שחיים על יד חופי הים נוהגים להשיט סירות כך ילדי העמק צריכים להעיף עפיפונים.

¹¹¹ שם, עמ' 92

¹¹² שם, מכתב אל ד"ר ליכטנשטיין מתאריך 29.3.37, עמ' 198-197

לא ברור מדוע בחר קורצ'אק להתייחס כאן לעפיפונים אך נראה כי ההקשר הוא אותן רוחות, הזכורות לטוב, של עין חרוד. הוא רואה בעפיפון אמצעי פשוט וקל המשמח ילדים ומבוגרים גם יחד.

ברשימתו "רשמי ארץ ישראל"¹¹³ אשר נכתבה על פי 940 ציונים שרשם במהלך ביקורו השני הוא מוסיף נקודות שלא עלו ברשימותיו הקודמות. רשימה זו ניתנה כהרצאה כמוזכר למעלה.

התבוננות בחיים זרים – קורצ'אק מודע לכך שבעצם התבוננתו על החיים בארץ ישראל הוא מתבונן בחיים זרים, וכמו נכנס לדירתם של אחרים ללא רשות, ולכן הוא מדגיש שיש לעשות זאת ביחס רציני ובכבוד לאחר. ילדי ארץ ישראל אינם פסלים בתערוכה ויש להתחשב ברצונותיהם ולקבל את סירובם לפתוח את בתיהם בכל הזדמנות בפני תיירים ותורמים. ילדי ארץ ישראל חשופים לסכנות – הדברים נכתבים במהלך מאורעות 1936-1939 ולכן קורצ'אק מתייחס לנקודה זו.

הערבים השכנים – קורצ'אק כותב כי ראה שיירה של ערבים מהכפר השכן שבאו לקחת מים להם ולבהמותיהם. הם לא פחדו מן המתיישבים הלבנים שאפילו לא זרקו עליהם אבנים. בעבר הילדים היהודים והערבים היו רועים יחד את הצאן וצולים תפוחי אדמה אך זה נפסק. פעם אחת אפילו התנפלו תושבי הכפר על הקיבוץ אך הם תירצו זאת אחר כך כ"לוויה רבת משתתפים". אבל- הם מחכים שהקיבוץ יתפנה וכבר בחרו להם בתים...

הוא נעזר באמירה ציורית: "היהודים והערבים מושכים חבל אחד, אלה לכאן ואלה לכאן, ומתקרבים אלה לאלה. כשהם קרובים בא אנגלי, חותך את החבל, שלא יפגשו".¹¹⁴
החיים בצל המאורעות - קורצ'אק מתאר למאזיניו איך מתנהלים החיים בצל האירועים: מכוניות עם סורגים בפני אבנים, שני נהגים בכל מכונית, שוטרים יהודים, אנגלים וערבים שומרים על הסדר, והצבא (האנגלי) שתמיד מתמהמה לבוא... קרונית רכבת שבודקת את הפסים, רכבות מאחרות, המסחר נפגע כי יש חשש מהרעלה. אין עליית מחירים.
ארץ ישראל היא כזאת וכזאת – בארץ ישראל סוגי אקלים שונים, מטבח רב טעמים, בתי קפה מודרניים, יותר מדי מלומדים, מבול פרופסורים.

פה מותר להיות יהודי – אדם: קורצ'אק מספר על מפגש עם סוחר שסיפר לו שהיה ידוע מאד בוורשה ואילו בארץ ישראל הוא זגג, צבע, פחח. ובכל זאת הוא לא היה חוזר לפולין כי "פה מותר לי להיות יהודי (הוא מתקן את עצמו) - אדם".¹¹⁵

ארץ ישראל היא קודם כל הכפר – קורצ'אק ממקד את ההכרות עם ארץ ישראל אל הכפר כי בו העתיד והתעלומה. העיר הישראלית כמוה כעיר הפולנית אבל הכפר, כלומר הקיבוץ והמושב, הם החידוש ולכן הוא משקיע את כל זמנו בביקורים בקיבוצים ובמושבים.

אבני ארץ ישראל – "בארץ ישראל צריך לפענח את השמיים, הרוח, העץ, עשב הבר, נעירת החמור ומבטו, קריאת הגבר, החרק וגם את ההר, האבן, הכוכב, הלילה"¹¹⁶. ובנימה צינית הוא מסביר שלא כל האבנים הם אבנים עם חשיבות ארכיאולוגית. מרביתן הן סתם אבנים מלוכלכות...

¹¹³ שם, רשמי ארץ ישראל, עמ' 105-138.

¹¹⁴ שם, עמ' 109.

¹¹⁵ שם, עמ' 113.

¹¹⁶ שם

בית מלון יהודי בעמק – קורצ'אק מתכנן בית מלון יהודי בעמק, לתיירים, שיוכלו לבלות לילה שלם בעמק. זאת כפי שעשו הנוצרים. (סביר להניח שהוא מתכוון לבתי המלון לנוצרים בנצרת). הביקור בנענה – קורצ'אק מספר על מפגשו עם צעירי נען. לפני ההרצאה חשש שהרצאה על חינוך ילדים לא תהיה כל כך רלוונטית עבורם כי הם כולם בני 22 ולכן הופתע כשכולם הגיעו. הוא מספר על מריבה לגבי התרגום (פולנית, רוסית) ועל חלונות מכוסים שמיכות (האפלה) ועל הקשבה מלאה. תיאור דומה מאד מצאנו בארכיון קיבוץ נען.

הקיבוץ בעיני קורצ'אק - הוא מדגיש כי התרשם עמוקות מהניסיון "להתיר את הבעיה החמורה, בעיית העבודה המשותפת והחיים המשותפים של בני אדם השונים בגזע, באמונה, בתרבות, במזג, במושגים, בכשרונות, בסגולות, באמביציות".¹¹⁷ והוא מדגיש שלמרות כל הקשיים – הם מצליחים בכך!

ביקורו בקיבוצים – הוא מספר שבמהלך הביקור ביקר בישובים רבים ובכל ישוב היה רק יממה אחת. ניסה להגיע לקיבוצים ותיקים וחדשים, בעלי אדמות פוריות ושאינן פוריות, עשירים במים או דלים. הוא מספר על התרשמויותיו מן הביקורים בקיבוצים השונים:

מה אוכלים החברים, באילו כלים משתמשים בחדר האוכל, מתאר מבנים שונים של חדרי אוכל ומדגיש את האכילה סביב שולחנות משותפים. מתאר את הישובים הסובלים מהתנפלויות של מסתננים, מספר על קשיי התמודדות עם הנערים שגורשו מגרמניה ועלו לארץ ישראל, מתעכב על הויכוחים בין המטפלות לאימהות בחינוך המשותף ומסביר את העלייה ברמת החיים בקיבוצים: בניינים חדשים, כלים, מועדון, ספרייה, מגרש ספורט, מדרכות, חשמל ואפילו מראות במקלחת. כמו כן הוא מזכיר שביקר יומיים במושב. (כנראה בבאר טוביה)

ארץ ישראל נתפסת אחרת ושונה בעיני כל החיים בה – קורצ'אק מתאר תפיסות שונות של מציאות החיים בארץ ישראל ומבהיר לשומעיו שלא ניתן לתאר את החיים בארץ ישראל בדרך אובייקטיבית. כל אחד מתאר את חווייתו, ניסיונותיו ותחושותיו, לפי מוחו, ליבו, קיבתו וכיסו.

על העברית – כבדרך אגב, הוא מספר שהוא כבר מבין 200 מלים בעברית. בעיקר את המלים: "קשה מאד!"¹¹⁸

על הרשימות – הוא מספר שבמהלך הביקור הראשון (שלושה שבועות) היו לו 16 מחברות כתובות ו-1400 מומנטים, ובמהלך הביקור השני כתב 12 מחברות כתובות ו-1000 מומנטים.¹¹⁹ הכתב הבאהיית – קורצ'אק מסיים את נאומו בקריאה להתאחד סביב עקרונות הכתב הבאהיית- "אחדות המין האנושי והדעות הקדומות דינן שיכחה, האמונה חייבת לאחד, חיפוש עצמאי של האמת, אמונה ודעת ושכל תואמים, לשון-עזר בין-לאומית הנלמדת בכל בתי הספר שבעולם, אמנות, מדע ומלאכה לכל, לא תחרות אלא עבודה משותפת, שלום כוללי".¹²⁰

ההרצאה "רשמי ארץ ישראל" ניתנה ביום ג', 20.10.36 באולם הספרייה במכון למדעי היהדות בוורשה. נכחה בהרצאה גבי פולמן, והיא כתבה מאמר לעיתון "נאש פשגלונדי". בכתבתה היא מספרת שההרצאה השאירה רושם עצום על השומעים. המרצה תיאר את המצב בארץ על רקע המאורעות, את היחסים בין היהודים לערבים, את מציאות החיים היומיומית בקיבוצים, את

¹¹⁷ שם, עמ' 119

¹¹⁸ שם, עמ' 135

¹¹⁹ שם

¹²⁰ שם, עמ' 138

הילדים בארץ ישראל, את הזוגות הצעירים בקרב בני הנוער, ואפילו את הספקולנטים בארץ ישראל. הכותבת מתייחסת לקורבנות שנפלו בארץ ישראל ומקווה שהוריהם יחוו שהם נפלו למען הגשמת השלום והיא מסיימת במשפט: "אחרי ששמענו את הרצאתו נעשתה לנו הארץ יותר קרובה ויותר יקרה!"¹²¹

הוא חזר לוורשה בתחילת ספטמבר 1936 ומצב רוחו היה מרומם. באחד המכתבים הוא אפילו מודיע שיבוא שוב לביקור שלישי כעבור שנתיים: "בעוד שנתיים שוב אופיע במלוא האמון".¹²² אך המצב בפולין הלך והחמיר והוא נדרש להתמודד עם שתי "מכות", כפי שהגדירה זאת מורטקוביץ'-אולצ'אקובה¹²³ - פיטוריו מן הרדיו וניתוק קשריו עם בית היתומים הפולני "ביתנו".

פיטוריו מן הרדיו התקיימו על רקע היותו יהודי המטפל בילדים יהודים ואולי גם בגלל הסרקאזם וההומור שלא התאימו לקו הריאקציוני של אותה תקופה¹²⁴. עזיבת "ביתנו" נבעה מחילוקי דעות עם מרינה פאלסקה, מנהלת בית היתומים הפולני. מרינה ערערה על עקרונותיו החינוכיים לאחר שנים של הליכה בדרכו. והפרידה ביניהם לוותה בכעס גדול שנמשך עד פרוץ המלחמה.

מצב רוחו בא לידי ביטוי גם במכתבו מ-9.12.1936 לאסתר בודקו-גד מעין חרוד, אותה שיתף בלבטיו לפני ביקורו הראשון: "... מעולם לא הרגשתי מקושר מקרוב לחיים, הם שטפו על ידי. מקדמת נעורי הרגשתי את עצמי גם זקן וגם לא נחוץ... הנסיעה לארץ ישראל היא אולי מאמצי האחרון... אילו שמרתי בי את האמונה התמימה באלוהים ודאי הייתי מתפלל כי יקרב רגע הגאולה, כי העולם סובל, וראשית כל הילדים".¹²⁵

ובמכתב שבוע לאחר מכן אל יעקב צוק: "...לצערי אין ארץ ישראל יודעת להשתחרר מן הסוגסטיה ההולכת מאירופה הכוזבת... ביקשו... מה אני חושב על סמינריון למורים לבתי ספר בכפר אך איני משלה עצמי כי יבינוני... אני חונק בי את האמיתות שאסור להביען בקול רם, אולי, בארץ ישראל שהיא לי כארץ המובטחת: לצערי אני חסר את ארבעים השנים האלה שצריך לבלות במדבר..."¹²⁶

סיכום: תפיסת ארץ ישראל והמעשה הציוני לאחר הביקורים

תמונת ארץ ישראל לאחר הביקורים איננה עוד תמונה דו-קוטבית. היא תמונה מלאה גוונים, צבעים, ריחות, תחושות, תמונת חיים. קורצ'אק היטיב להתוודע בביקוריו אל פרטי הסיפור האנושי של החלוצים בוני הארץ. בהומור, חן, התרגשות, פיוטיות הוא מתאר את מפגשיו עם האנשים והנופים ולעתים נדמה כי אכן זכה להבין שפת החרה והרוח. מרגש במיוחד היה מפגשו עם יהודה גור אריה, הסנדלר של עין חרוד. לפי התאור נקשר קורצ'אק בנפשו של גור אריה ובעזרתו נגע ב"נשמתו שלו היהודית" שהייתה רדומה, ואולי חסרה. לימוד ה"קדיש", הביקור הלילי בבית הקברות של עין חרוד, הרצון להכיר

¹²¹ "נאש פשגלונדי", עיתון יהדות פולין, רשימה מה-22 לאוקטובר 1936. מסמך מס' 4805.

¹²² קורצ'אק, שם, מכתב אל ד"ר ליכטנשטיין מה-19.9.1936, עמ' 195.

¹²³ שם, עמ' 139.

¹²⁴ שם, עמ' 141.

¹²⁵ שם, עמ' 195.

¹²⁶ שם, עמ' 196-197.

את מתי עין חרוד - המתאבדים והחולים, ואמירתו של גור אריה שלולא ארץ ישראל היה הולך לאיבוד – כל אלה יוצרים תמונה של שייכות, של "נפש בנפש נגעה". החיים בארץ ישראל כבר לא נתפסים כקושי אין סופי אלא נצבעים בצבעים אנושיים, חמים, אהובים. לא אחת משתמש קורצ'אק בביטוי "עין חרוד שלי".

שהותו בקיבוצים השונים וכתירתו על מפגשיו עם בעיות החינוך והעבודה, רגישותו לסבך הרעיון השיתופי ומורכבות החיים בארץ ישראל, מעידים על עין חדה ויכולת להכיל את השונה והאחר. לא רק בקרב חניכיו אלא גם בעולם האידיאות והרעיונות. הוא איננו נסחף אל המיתוסים ומנפץ אותם אחד לאחד בחן ובשנינות, אך עם זאת מודע לכובד הרעיוני שמפילה ארץ ישראל על חלוציה. הוא מבין שבארץ ישראל ניתן לאחד את "האדם" ו"היהודי" וכי הסתירה ביניהם איננה אלא סתירה לכאורה. הוא מודע לאיטיות תהליך ההיקלטות בארץ ולהשתנות הבאה עימו, מיהודי גלותי לאזרח המולדת. נדמה כי החשש שליוה את רעיון העלייה לארץ הלך והתפוגג ככל שנעשתה תמונת הארץ מוכרת ואפשרית למגע. אך שני קשיים עומדים לפניו בלתי פתורים: בעיית הגיל ובעיית השפה. הוא אומר: "זקן אנוכי... השיניים נושרות, גם השערות בפדחת, ולעברית הזו שלכם דרושות שיניים צעירות... שאפשר לפצח בהן כל אגוז קשה... וצריך שערות בפדחת כדי שאפשר להתגרד בשעת הלימוד, כשהלשון אינה נשמעת..."¹²⁷

חשש האלם מלווה אותו ולמרות התרגשותו ממשפט בן שלוש מלים שכתב לדובן שמחוני בן השלוש ("שלוש דובן שמחוני - קורצ'אק"¹²⁸) עדיין ברור כי העדר השפה העברית, למשורר וסופר כמוהו, הוא העדר צורב, אולי בלתי אפשרי. דב סדן, במאמרו "נכדו של זגג" כותב: "מה שעמד בינו ובין הישוב בארצנו הוא לא הזיקנה ולא העייפות ולא החולשה... אלא גזירת האלם וסכנתה"¹²⁹. קורצ'אק מעיד על עצמו כי שום שפה לא נהירה לו מלבד הפולנית. רוסית למד אמנם באוניברסיטה אבל קשה לו להתבטא בה בחופשיות וגם אידיש אינו יודע. ולמרות זאת נדמה מן המכתבים והכתבים כי אכן התכוון לעלות לארץ וככל שהחמיר המצב בפולין נעשה הרצון חזק אבל בלתי אפשרי למימוש.

ואולי לכן נכון לסיים עבודה זו בקטע מזכרונותיו של זרובבל גלעד, אשר פגש את קורצ'אק בפולין, בשנת 1938. על שולחנו של קורצ'אק היו פסל ראש של פילסוצקי, מגורת חשמל גדולה ותנ"ך בפולנית, כמו כן היו על שולחנו פירות של ארץ ישראל: תפוז, תמרים ושקדים.¹³⁰ במגירת שולחנו היתה שמורה מפה קטנה של ארץ ישראל והוא עקב בהתמדה אחר מקומות העלייה להתיישבות וציין אותם בעפרון על המפה. בשיחה עם גלעד טען קורצ'אק שצריך לשתף את הילדים בעליות על הקרקע ולתת להם להרגיש שהם חלק מן המפעל הציוני. "משחר חייהם צריכים הילדים לחוש על בשרם את להט השמש במקום החדש... צריך שיצמחו אל תוך החיים המתהווים (הדגש במקור)... שיטיילו

¹²⁷ גלעד זרובבל: פגישות ושיחות בתוך: מורטקוביטש-אולצ'אקובה האנה, חיי יאנוש קורצ'אק, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1961, עמ' 195

¹²⁸ שם, עמ' 193 (הערה: דובן שמחוני הוא בנו של דוד שמחוני ועד היום הוא חבר קיבוץ עין חרוד).

¹²⁹ סדן דב, "נכדו של זגג" בתוך: מורטקוביטש-אולצ'אקובה האנה, חיי יאנוש קורצ'אק, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1961, עמ' 219

¹³⁰ גלעד זרובבל, שם, עמ' 188

בהרים, בעמקים, מן החרמון עד ים המלח. בגופם ובנפשם עליהם לעבור בכל הניגודים הללו של המולדת שלהם, הארץ המתחדשת שאינה מאבדת את להט התנ"ך ואמונתו".¹³¹

הוא מייעץ לזרובבל גלעד שהם יחד יעבדו בגני הילדים של עין חרוד. קורצ'אק יקח על עצמו את "הגן הירוק" וגלעד את "הגן הכחול". לנשים המטפלות הם יגידו "שלום" כי הן "רכרוכיות בונהג, קפדניות בסדר... והבחור - בשעשועים ישעשע, בקפיצות יקפיץ..."¹³².

הם ישחקו במשחק חדש אשר המציא "כמתנה לילדי הארץ"- משחק העפיפונים.¹³³

הוא יכתוב ספר חדש לילדי ארץ ישראל שגיבוריו הם ילדים יהודים שהתכנסו מכל קצוות העולם למולדתם העתיקה-חדשה והקימו את מדינת הילדים העבריים. את הספר הוא יכתוב בירושלים, באחת מסמטאות העיר העתיקה, שם ישכור לו חדר ושם יגור. הוא התלבט אם מקומו בעמק, או אולי בבאר טוביה? לקיבוץ הוא כבר לא מתאים (זקן מדי, עם הרגלים, מנהגים, חולשות)... אולי למושב... לא לתל אביב... אבל הוא יבוא לבקר בעין חרוד. ושם בעין חרוד יעשו מדורות, זיקוקין, נשפים, קולנוע, תיאטרון..."¹³⁴

וכשעמד גלעד לחזור לארץ דיבר קורצ'אק על רצונו לעלות לישראל והראה לו תיבת עץ מלאה פנקסים זעירים ואמר "זה ספר חיי... כאן גלום כל ניסיון החיים שלי..."¹³⁵ "דת הילד" יהיה שם הספר ורק בארץ ישראל אוכל לכתבו, כי שם שורשו ושם גם יהיה מקום לידתו".¹³⁵ הוא נתן את המבוא לספר לזרובבל גלעד למזכרת, הבטיח לבוא אחריו לארץ ישראל והם נפרדו בנשיקה.

קורצ'אק לא זכה להגשים ולעלות לארץ ישראל אך תפיסתו המיוחדת את האדם והאדמה של ארץ ישראל מעשירים עד היום את עולמנו הרוחני והציוני ומוסיפים לו מימד ריליגיוזי.

ביבליוגרפיה:

1. מקורות ארכיוניים:

하나. ארכיון קורצ'אק, בית לוחמי הגטאות:

- ביסטריצקי נתן, דיוקנו של יאנוש קורצ'אק, "על המשמר", 27 באפריל 1979. מסמך מס' 598 .
 בסביץ ליליה, "עם פרידה", פורסם ב" מבפנים", נובמבר 1934, עמ' 54-55. מסמך מס' 4977.
 גור אריה יהודה, ראיון. מסמך מס' 5193.
 הלוי א. פגישה עם קורצ'אק, בקבוצת גבע, דף שבועי, 11.11.83. מסמך מס' 2884.
 וייס שמעון, קורצ'אק וילדי אשדות יעקב, "דבר". מסמך מס' 2887 .

¹³¹ שם, עמ' 189-190

¹³² שם, עמ' 191-192

¹³³ שם

¹³⁴ שם, עמ' 194

¹³⁵ שם, עמ' 200

זביקלסקי שמחוני רבקה, אנו והילדים-מפי קורצ'אק בהרצאותיו בעין חרוד, נובמבר 1934 .
מסמך מס' 5206 .
טבנקין משה, ראיון משנת 1976 . מסמך מס' 315 .
"יומן", משק עין חרוד מיום 22 ליולי 1936 . מסמך מס' 4920
"יומן", משק עין חרוד, 3 באוקטובר 1934 . מסמך מס' 2879 .
יוסקוביץ זאב, מכתב לרחל מקיבוץ אשדות יעקב בשנת 1934 . מסמך מס' 2905 .
יציב יצחק, מבעד לערפל, "דבר", 10.12.1937 . מסמך מס' 1928 .
כרמי י. שיחה עם קורצ'אק בכנרת, סוכות תרצ"ה . מסמך מספר 286 .
ליבנה רבקה, מכתב לעזה רונן מ-1983.5 . מסמך מס' 5149 .
"לחברים", יומן קבוצת הנוער העובד נענה, קיבוץ נען, 14.8.1936 . מסמך מס' 1571
מנוח יהושע, פגישות עם יאנוש קורצ'אק (פרק זכרונות), עמ' 2-3, עותק ממסמך של הארכיון
הציוני המרכזי, ירושלים . מסמך מס' 302 .
רונן עזה, תשובות לשאלות . מסמך מס' 2885 .
רונן עזה, הקשר בין קורצ'אק וקיבוץ עין חרוד, הרצאה בכנס מחנכים בורשה, אפריל 1983 . מסמך
מס' 4355 .
רונן עזה, קורצ'אק מבקר בארץ, "איגרת לחינוך", דצמבר 1977 . מסמך מס' 2693 .
רונן עזה, ספור מציאת הצילום של קורצ'אק אשר נשלח ב-1935 . נכתב - 20.9.1983 . מסמך מס'
3522 .
תמיר רבקה, זיכרונות על קורצ'אק באשדות יעקב, על פי יומן מס' 223 מיום 3.5.1935 . מסמך
מס' 4954 .

תרגום מפולנית:

"נאש פשגלונד", עיתון יהדות פולין, רשימה מה-10 בדצמבר 1934 . מסמך מס' 5253
"נאש פשגלונד", עיתון יהדות פולין, רשימה מה-22 לאוקטובר 1936 . מסמך מס' 4805 .

ב. ארכיון קיבוץ יגור:

יומני "יומן", ארכיון קיבוץ יגור, מיום 3.8.1936 מס' 142, ומיום 4.8.1936 מספר 143

ג. ארכיון קיבוץ גבעת ברנר:

יומן גבעת ברנר מס. 393 מיום 16.8.1936

ד. ארכיון פרטי:

ליבנה דבורה - קיבוץ גניגר
רבינוביץ'-סגל רחל - קיבוץ כפר גלעדי

2. כתבי קורצ'אק:

דת הילד, הוצאת בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1978

מן הגטו, הוצאת בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1972

3. קבצי תעודות:

פרליס יצחק, מאירוביץ אהרון (עורכים), יאנוש קורצ'אק: מתנד עד תום, בית לוחמי הגטאות
והוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"מ

4. עיתונות וכתבי עת:

שמחוני דוד, ביקוריו של קורצ'אק בארץ, ידיעות בית לוחמי הגטאות מס' 1-2, 18-19, אפריל
1957, עמ' 66 .

רונן עזה, יאנוש קורצ'אק בעין חרוד, עתמול- עיתון לתולדות ארץ ישראל ועם ישראל, כרך י"א,
גליון 6 (68), אב תשמ"ו-אוגוסט 1986 עמ' 22

5. יומנים, ספרי זכרונות:

גרינבוים יצחק, פני הדור, הוצאת הספרייה הציונית, ירושלים, תשי"ח, כרך א', עמ' 371
זרטל (זילברטל) משה, במחיצתו של יאנוש קורצ'אק, הוצאת ספרית פועלים והוצאת הקיבוץ
הארצי השומר הצעיר, מרחביה ותל אביב, 1972

מורדקוביטש-אולצ'אקובה האנה, חיי יאנוש קורצ'אק, הוצאת הקבוץ המאוחד, 1961.

סגל מרדכי, מסות בחיננד, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשט"ו, עמ' 246.

6. ספרי מחקר:

פרליס יצחק, איש יהודי מפולין, חייו ופעלו של יאנוש קורצ'אק, בית לוחמי הגטאות, הקבה"מ,
1986.

שרשבסקי מרים, שתי המולדות- על בעיית זהותו הלאומית של יאנוש קורצ'אק, אוניברסיטת
ת"א - המכון לחקר התפוצות, 1990.